

ŠĆEPAN MALI

Don Anton Milošević

The work of Don Anton Milošević called Šćepan Mali, the False Tsar Peter III has never been published before. One of the copies has been kept in the Archive Memorial Fund of the Library of the Historical Institute of Montenegro, in the file 231/3. It contains the authentic text written according to the orthography which was in force in 1948. Marijan Mašo Miljić has prepared it for printing and Matica is publishing it on the occasion of marking the 250th anniversary of Šćepan Mali's appearance in Montenegro.

Ruski car Petar III koji je naslijedio 1762. godine na ruskom prijestolju svoju majku caricu Elizabetu (od 1741. g. do 1762. g) bio je unuk cara Petra I Velikoga, a sin Ane Petrovne i Karla Fridrika, vojvode Holstein – Gottorpskoga. Bez odgoja i naobrazbe proveo je on svoju mladost u djetinjским zabavama. Činilo se, da ga zanimaju samo vojničke sitnice i bataljun Hollsteinovaca, koje je neprestano vježbao. On je kovao u zvijezde Fridrika II pruskoga kralja, (od 1740. g. do 1786. g), koji je podigao Prusku na vevlast i hvalio je sve što je njemačko. Rusija mu je bila kao tuđa zemlja i s prezirom je gledao na ruske svećenike, na ruske običaje, pače i na pravoslavnu vjeru, usprkos tomu što je prešao sa

protestantizma na pravoslavlje, sjedajući na rusko prijestolje. Vrijeđao je još svoju zakonitu ženu Katarinu, koja je bila rodom Nijemkinja, princeskinja iz Anhalt-Zerbstva, upuštajući se u sumnjive odnošaje sa gospođicom Elizabetom Voroncovljevom. Napokon razmakne njegova izvanjska politika sasvim jaz, koji je između njega i naroda sve više pucao.

Već je pruskog kralja Fridrika II nesretni rat sa caricom Marijom Terezijom, uz koju bijaše Francuska i Rusija (carica Elizabeta), dognao do očajanja. On je bio pripravan, samo da si s vrata skine Ruse, oступiti njima istočnu Prusku, koju su i onako bili zaposjeli, a tim bi se ispunila jedna od najvećih njihovih želja. I Elizabetino je srce, može se reći, u posljednji čas svoj za tim tuklo— a kad tamo, njezin sin, nasljednik, pokvari sve nade ruske. On se složi sa Fridrikom II protiv Marije Terezije, a o Pruskoj ne bi ni riječi.

Javna je bila tajna, da je on namjeravao Elizabeti Voroncovljevoj dati diadem caričin, a uzeti ga Katarini. Prouzrokovalo je to tako zvanu lipanjsku (u junu) bunu, 1762. godine. Vojska u strahu, da joj car Petar III i njegovi Hollsteinci ne učine, što je car Petar I Veliki i njegova četa učinila strijelcima, složi se odmah sa odvažnom Katarinom. Njezini prijatelji, braća Orlovi, zaokupe cara Petra III i odmah se kao čudo dogodi. Čovjek koji se je do sada usudio prkositi svoj Rusiji i svemu, što joj je bilo najsvetije, on iznenada klone duhom i odreče se, kako veli Fridrik II ruskog prijestolja mirno, kao djetesce, koje leže na počinak. Malo zatim bio je Petar III i ubijen. Bila je u Rusiji javna tajna, da su ljubimci carice Katarine II, braća Orlovi, izvršili ubistvo Petra III. Naslijedila ga je njegova žena Katarina, koja se nazva Katarina II (od 1762. g. do 1796. g), žena velike pameti i neobične energije, koja je čvrsto vodila politiku Petra I i dala Rusiji sjajnu epohu.

Smrcu crnogorskoga Vladike Vasilija Petrovića, 1766. godine, nestalo je u Crnoj Gori autoriteta, koji je koliko-toliko postizao,

da održava međuplemensku slogu i da okuplja plemena u slučaju velikih opasnosti od strane Turaka. Njegovo vladikovanje u Crnoj Gori imalo je vrlo dobrih posljedica na čitavi život crnogorskih plemena, kako za plemena posebno, tako i na međuplemenske odnose. On je išao u svako pleme, prisustvovao plemenskim skupštinama, razgovarao sa plemenskim glavarima i drugim uglednim ljudima, što je pomoglo, da se plemena mire među sobom i da u vladici vide izvjesni autoritet, koji nije bio samo crnogorskog karaktera. Vladika Vasilije je načinio od Cetinjskog manastira ono, što je on bio za vrijeme vladike Danila (od 1696. g. do 1735. g): žarište međuplemenske sloge i aktivnosti u borbi protiv Turaka. Njegov nasljednik vladika Sava nije imao ni približno ugleda vladike Vasilija. On je stalno stanovao u manastiru Stanjevićima i bavio se domaćom ekonomijom. Plemena su za neko vrijeme bila prepuštena sama sebi. Tada je pobjegao u Pipere Pečki patrijarh Vasilije Brkić, koji je zbog grčkih intriga bio od Turaka zatvoren i zatočen na otoku Kipru. Otuda je pobjegao u Crnu Goru, prvo u Pipere, gdje je ostao oko pola godine, pa je za tim pošao u Stanjeviće, u manastir kod vladike Save.

Jedne večeri pri koncu 1766. godine i to baš svrhom novembra, stigao je u selo Maine, jedan sat hoda daleko od Budve, u Boki Kotorskoj, koja se tada zvala Mletačka Albanija, jedan nepoznat čovjek, slabo obučen, ali uljudan i ljubezan, vrlo istaknutih umnih sposobnosti i vještine. Pošto je objavio da mu je ime Šćepan, a nadimak Mali i da se bavi ljekarstvom, zatajivši porijeklo i vjeru, bio je odmah primljen u kuću Vuka Markova, Vranete Lapčića, zvanog *knjigonoša*, kao dobro došao gost, koji mu je bio potrebit, jer mu je žena bila bolesna. Ovaj nepoznati čovjek liječio je raznim travama ženu Vuka Markova te izliječio je, a za tim tako i mnoge druge, pa i najteže bolesnike. Ubrzo se proćuo kao „vidar“, kao ljekar, koji je liječio razne bolesti, pa mu je to donosilo dobre prihode. Narod mu je donosio ulja, vina,

rakije, meda, masla, vune i svakojaki mrs. Nikakav zanat nije korisniji među prostadijom i nezalicama kao što je vrača. Gdje prosti puk vjeruje u urok i maštu, u sugreb i čaru, u vukodlake, vještice, tance i môle, tu se smiješa liječenje s gatanjem, narod traži ko bolje rođenik otvara i nahodi uzroke, trajanje i lijek nemoći. Čovjek iole hitar, kao što je bio zbilja ovaj skitaš, u malo vremena prouči ono o čemu puk najviše prijanja, za čim najviše čezne, pak vješto počne navraćati toliko glupaštvo na svoju korist.

Šćepan je prostirao svoju hitrinu i na dalje, pak se liječenjem pripitomi narodu, prouči mu ćud i nadu najviše u susjednoj Crnoj Gori, koja u to doba mirno živukaše pod crkvenom upravom dobroga i pobožnoga starca vladike Save Petrovića.

Za tim pođe Šćepan do Crmnice, pak se tamo nastani kod popa Kneževića, gdje nađe, kao u Mainama, lijepu gozbiju i doček. Tu liječeći i trave kupeći, čuje iz ustiju naroda, na posijelima, na gumnima, u mlinima, čitavu istoriju Crne Gore, a najviše upamti to, kako su Crnogorci upiti u Rusiju i kako u nju sve svoje nade polažu.

Na povratku obiđe Riječku Nahiju do Dobrskog sela, pak se opet povrati u Maine. Njegov ugled kao ljekara „vidara“, rastao je i van Maina i glas o njemu proširio se po Boki i po čitavom Primorju.

Mletački uhode odmah su o njemu izvijestili mletačkog Izvanrednog Proveditura u Kotoru Zuana Zusto, (Giovanni Giusto) a ovaj Generalnog Proveditura za Dalmaciju i mletačku Albaniju, Antonia Reniera. U ovim izvještajima ovaj nepoznati čovjek („Ignoto“) opisan je kao čovjek po izgledu od kojih 40 godina, obična stasa, puti ne baš bijele, lica malena, s jednim madežom na gornjoj strani lijevog obraza, i tamo amo po koju zaraslicu od preboljenih boginja (ospica), prosijede kose i brkova. Govorio je dobro naški, a ruski nesavršeno i s velikim naporom. Nije nigdje zabilježeno, da je poznavao još koji jezik

drugi. Davao je razumjeti, da je vjere pravoslavne, premda to nije izričito kazao. – U prvim izvještajima se o njemu govori kao o čovjeku bijednom (*miserabile*), odrpanom (*pezzente*), glupom (*istupidito*) i slično. – U kasnijim pak izvještajima ovi su izrazi bili zamijenjeni i biva nazvat spletkas (*intrigante*) i varalica (*impostore*).

Ozdravljenje žene Vuka Markova i kasnije sina mu od srdobolje, kao što i nekih drugih bolesnika, doprinijelo je, da je ovaj nepoznati čovjek sticao sve više pristalica. Dobro se sprijateljio s Mainskim „kapetanom“ (glavarom) Markom Tanovićem i prešao je stanovati kod njega. Uspjelo mu je, da ugodu i da bude dobro primljen od kaluđera onog manastira, koji su doprinosili, da ga provide životnim namirnicama svaki put, kad mu prihodi njegovog umjeća nijesu bili dovoljni.

Ipak je takovo bavljenje u malenom selu Mainama, za ovog nepoznatog čovjeka, imalo biti privremeno i nestalno, pa bi ga navelo, da drugovdje potraži bolju sudbinu da nijesu nastali događaji, sasvim neočekivani, razvili se u prilog njegove dobrosrećnije kobi.

Baš u ono vrijeme unutrašnje prilike bile su nesnosne u Crnoj Gori, s kojom je graničilo mletačko selo Maini, koje je podržavalo sa Crnom Gorom veze susjedstva i svojte.

U Crnoj Gori bila su velika neprijateljstva između poglavitih obitelji, porodica, raznih nahija, koja je prouzrokovalo i usmrćenje (pogubljenje) guvernatu Vuka Stanišića (1765. godine), zbog čega nije mu još bio imenovan nasljednik, pa je vladalo bezvlađe (anarhija). Poticalo je to i namjeru staroga vladike Sava Petrovića, da imenuje za svoga zamjenika, svog sestrice, sina jedne svoje sestre, po imenu Arsenija Plamenca, s propuštanjem svoga roda, koji je svakako bio najmoćniji i slavan u Crnoj Gori, iz koga je roda bio vladika Danilo I kao što i drugi vladika Vasilije; pa je njegov rod želio da njegov bude i treći vladika.

U takvim prilikama našli su se u Mainama „nepoznati čovjek“, kapetan Mainski Marko Tanović, koji je bio došao iz Petrograda, patrijarh Pečki Vasilije Brkić, koji je bio gost u onom manastiru i Jakob Lucinsky, iz okolice Karlovca, koji se prikazivao kao general ruski, poslat kao pomoćnik nepoznatom čovjeku, te arhimandrit, Gregorije Drekalović, iz Kuči.

Kad ovima još pridružimo dva kaluđera manastira u Mainama: Teodosija Mrkovića i Josifa Vukčevića, koji su bili poznati spletkari, što u onim prilikama nije značilo drugo, nego da su bistroumni i preduzetni; uz ove i Zeka Šurovića, glasonošu i savjetnika za slučajeve nepredviđene, te nekog Popovića, sina od jednog sinovca vladike Sava, koji je bio prispio iz Rusije i napokon arhimandrita Vasilija Ljubiše, imamo lijep skupčnosti, koji su sačinjavali dobar „ortakluk“.

Ali nije bilo dovoljno udružiti samo, u ortakluk, nekoliko osoba, ne baš običnih, od kojih je svaki pojedini imao volju, da sa svoje strane nešto poradi i doprinese za postignuće jednog određenog cilja, nego je još neophodno bilo potrebno, da se sporazumno i odredi taj cilj, da ga se na neki način zgodno zaobli, zaokruži potrebitim ugledom (prestizhom), e da bude dobro primljen od javnog mnijenja, a u svakom slučaju od prostih masa, koje ne prave razliku između prividnosti i stvarnosti. Trebalo je dakle izabrati jednu sposobnu ličnost, koja bi imala igrati glavnu ulogu, a drugima odrediti sporednije uloge, dotično naloge, koji se razlikuju između sebe, ali svi opet teže k općem planu, koji bi imao poslužiti namjeri svijeh.

Zadaća je bila, da se ispuni vruća, lična želja staroga vladike Sava Petrovića glede zavladičenja mladog mu sestrića Arsenija Plamenca, koji da mu za života bude pomagač, jer on ostarao i iznemogao ne može da služi crkvi kao što treba, te poslije smrti nasljednik. Osobito pak bi utanačeno, da se pripreme duhovi na jedan opći narodni ustanak u Crnoj Gori za osvojenje turske Arbanije i turske Hercegovine, koje bi se imali prisajediniti

Crnoj Gori. Za dobri uspjeh tog ustanka jamčio je patrijarh Pečki Vasilije Brkić. Koliko to bude moguće trebalo je podignuti ustanak i u mjestima Boke Kotorske koja pripadaju mletačkoj Republici, a bila su sklona da se bratime sa Crnogorcima, kao Pobori, Maini, Braići, Paštrovići i Grbalj.

„Ako mi poduzmemo prve korake, govorahu arhimandrit Gregorije Drekalović i kaluđer Josif Vukčević, sa istočne strane, Carica će, u svom vlastitom interesu, sa južne strane moći navaliti, pa će korist biti zajednička za Crnu Goru i za Rusiju.“

„Vidite li tamo onu sliku, – nastavio je kaluđer Josif Vukčević, jadnog Cara Petra III – pokazujući prstom sliku ovog nesretnog vladara, koja je visjela na zidu, u sobi manastira, u kojoj se držao ovaj sastanak i slučajno ili namjerno izgledalo je, da je naslonjena na glavu „Nepoznatoga“ (Ignoto), koji je imao pristup na taj sastanak, pače i počasno mjesto, - „kad bi on mogao ustati iz groba, gdje ga je odaslala opakost dvorskih udvorica, na mjesto da upropašćiva državne prihode obogaćivanjem ljubimaca i nabavkom knjižnica bezbožnika (kaluđer je ovim riječima ciljao na Volterova i Alembertova izdanja), koja je dala nakupovati i skupo platiti carica Katarina II (njegova žena), on šćaše povesti lijepo svoju vojsku sve do Carigrada, da u crkvi sv. Sofije primi Uskrsni (Vaskrsa) blagoslov, a mi šćasmo tad osvetiti pretrpljeni poraz na Kosovu“.

To je potaklo mainskog kapetana Marka Tanovića, da je počeo širiti kroz narod vijest, da nepoznati stranac nije niko drugi, nego baš glavom ruski car Petar III, muž carice Katarine II, koji je bio tajno ubijen od caričinih ljubimaca, 1762. godine.- Narod je u Rusiji vjerovao i bio osvjedočen, da car Petar III nije ubijen, nego da je pobjegao nekud, pa se takva vijest proširila i u Crnoj Gori. Tu lakovjernost dobro je iskoristio mainski kapetan Marko Tanović sa svojim gostom. On je, tajno, a zatim sve otvorenije širio vijest, da je taj „vidar“ glavom car Petar III i da je iz Rusije

pobjegao u Crnu Goru, da se skloni od svojih neprijatelja.- Kapetan Marko Tanović je bio spravan zakleti se, ako to ustreba, a tako i kaluđer Todosije Marković, a i Popović, zalažući svoju glavu, da je nepoznati (Ignoto) glavom ruski car Petar III, jer ga je on vidio svojim očima u Petrogradu, prije njegova iščeznuća. Ali pošto car Petar III nije imao nikakvi madež na lijevom obrazu, stoga su oni nagovarali Nepoznatoga, da pokrije taj svoj madež s jednim zavojem.

Vuko Markov pak, kod kojega je najprije stanovao kao gost „Nepoznati“, i od koga se on nije nikad odijelio, za sve vrijeme njegova boravka u Mainama, uporno je razglasivao u narodu, da ga je gledao, više puta, kroz jedan otvor, koji je bio na ulaznim vratima njegove sobe, da klečeći drži u svojim rukama sliku, jedne carice, i naizmjenice, sad da plače, a sad opet da se rasrđuje protiv iste slike.

I napokon arhimandrit Vasilije Ljubiša i arhimandrit Gregorije Drekalović, sa braćom Markom i Davidom Radanovićima, sakupljali su pristaše u Poborima, Mainama i Braićima, te u Paštrovićima i u prostranom Grblju. Ovima je mnogo potpomogao Zeko Šurović, na sve moguće načine. A Grbljani su se bili toliko zanijali, da su u Grblju razvili jednog dana rusku zastavu, u počast „cara Petra III“, radi česa im je 1767. godine mletačka vlast oduzela povlasticu, koju su do tad oni uživali, da sami imenuju svoga „guvernatura“.

Preostalo je još, da se odredi uloga vladici Savi i patrijarhu Vasiliju Brkiću, i to dolična, prema njihovom staležu i položaju, kojega su oni imali. U tu svrhu, bi određeno, da vladika i patrijarh imaju iskazivati vjeru i odanost prema Nepoznom, pošto se javno mnijenje bude očitovalo, iskazalo, da mu je naklonjeno. A u toliko oni su ga morali često posjećivati, s najvećom etiketom; slati mu odijela i razne druge darove, tako da bude pristojno opskrbljena i njegova pratnja; dočim Nepoznati morao bi i dalje pričinjati se poniznim i čekati, dok

ga klicanje i oduševljenje (entuziazam) naroda uzdigne na stalak dubokog poštovanja.

„Vladika crnogorski, – pisao je Proveditur Generalni Antonio Renier, iz Zadra, 27. oktobra, 1767. godine, Bailu Giustinianiu (mletačkom ambasadoru) u Carigradu, u svom izvještaju o pojavljenu i vladanju Nepoznatoga (Ignoto), – sa svojim posjetama, koje mu čini i sa darovima odijela i jestiva, koje mu poklanja, odobroglasuje danomice u očima onog naroda istovjetnost ličnosti sa pokojnikom (Petrom III), koga se hoće da on predstavlja. I sa svojim savjetima i pomoću svojih kaluđera vodi njegovo djelovanje u korist svojih posebnih ličnih svrha i da podržava već budni fanatizam“.–

A u izvješću istog (Proveditura) Generalnog Antonija Reniera od 8. februara 1768. godine, na mletački Senat, javlja, da je izmišljotina o caru Petru III bila udešena (kombinirana) u manastiru, u Mainama od Nepoznatoga (Ignoto), od patrijarha Pečkog Vasilije Brkića i od dvaju vladika Sava Petrovića i Arsenija Plamenca (ovoga je u među vremenu patrijarh Brkić zaredio za arhijereja), od kapetana Marka Tanovića i od Stefana Marojevića, uzimajući slučajnu izliku o sličnosti prvoga (Ignoto) sa slikom carevom, koja se tu nalazi.

O patrijarhu Pečkom Izvanredni Proveditur, u Kotoru, Zuane (Ivan) Zusto (Giovanni Giusti) u svom izvješću, od 20. januara, 1769. godine, upravljenom Provedituru Generalnom, u Zadru, Jakobu Da Riva, piše: „da je podanik austrijski od porodice Bečić (ali se čini u istinu, da je Brkić) i nećak jednog arhimandrita grčkog (t.j. pravoslavnog), duha veoma poduzetnog i spremnog. Buduć da se zamjerio u Austrijskoj državi teškim zločinom bio je prisiljen, da se odaleči, i u 1752. godini nastanio se je na Topli, kod Hercegnovoga. Tu je ostao osam mjeseca, ali vijest o zločinu i sumljive njegove obmane prisiliše ga, da se odaleči iz Tople.– Tad otide u Peć i uspjelo mu je, da omili patrijarhu, ali ga poslije izdade, okrivivši

ga kod turske vlasti za otimačine (gulež) i za izdajstvo, radi čega patrijarh je svršio silovitom smrću. Uspjelo mu je za tim za čas, da bude izabran njegovim nasljednikom na pećkoj patrijaršijskoj stolici,— ali prijavljen, raskrinkan i progonjen od rodbine pokojnika i od same vlade pašine, prešao je u Crnu Goru, i na vrijeme udružio se je sa vladikom Savom, sa varalicom (impostore) i sa Tanovićem“.

Glede Marka Tanovića, kaže da je on bio od bolje stojećih porodica sela Maina. Obdaren velikim oštroumljem primio je dovoljnu pouku od kaluđera manastira, da steče upliv kod svojih zemljaka i da im pobudi želju, da kušaju bolju sreću odlaskom u Rusiju. — Onamo je (u Rusiji naime), izgleda, on proboravio preko 8 godina, ali nije poznato u kakvim okolnostima, u kojem položaju, kao što nije dokazano, da njegov povratak iz Rusije u zavičaj, ima veze sa zavjerama, koje su se tu razvile. U ekonomskim prilikama nalazio se sada ne baš dobrim, ali je bogat svijetlom razuma i snabdjeven smionošću, da uhvati ma bilo koju prigodu, koja bi mu mogla poboljšati sadašnje njegovo stanje.

Kako je gore spomenuto, u ono vrijeme, u Crnoj Gori, postojala su velika neprijateljstva i međusobne svađe između uplivnih porodica.

Kad bi uspjelo, da se ta neprijateljstva i te svađe, srede i da zavlada potrebiti mir i sloga, tad bi bila uklonjena prva velika zapreka protiv dobrog uspjeha pothvata.

Zbog toga bi dat savjet „Nepoznatom“, da se prihvati, između ostaloga, uloge posrednika mira i sloge.

„Nepoznati“ (L'Ignoto) — pisao je Zadarski Proveditur Generalni Antonio Renier Mletačkom Senatu, dneva 10. februara 1767. godine — premjestio se je u Crnu Goru i počima, da stiče glas (kredit), davajući savjete za mir onom narodu, koji je sklon na mržnju i na krv. On je poslao jedno pisamce (viglietto) za Vašu Prevednost (t.j. za Dužda), na Ilirsko-Bosanskom jeziku, sa potpisom — Pane Srudiannia—, što ne znači

ništa, u kojem se crkvenim izrazima (frasi ecclsiastiche) govori o nekom odgovoru od Boga danom Blaženoj Djevici, i za to je zahtijevao, da se u roku od dva mjeseca pošalju dva broda, da primu sjajnost Carevu (lo splendore dell' Imperatore); da ti brodovi budu iskićeni sa živim i mrtvim cvijećem i sa tri pozlaćene zastave; da se zaustavu pod Kotorom za dvanaest dana, dok stignu drugi iz Beča (htio je reći iz Trsta), i da se š njima donesu devet para odijela za upotrebu kaluđera; dva para odijela na talijansku i druga dva para na ilirsku“.—

„Malo zatim, na jednoj skupštini, održanoj u Ćekličima bila je pucnjava iz pušaka, sa poklicima: Živio Car Petar III.“

„Na 9. oktobra Vladika Sava posjetio je „Nepoznatoga“ i praštajući se od njega, tako se ponizio, da mu je htio zagrliti koljena, na što se ovaj pričinio da ga podigne, uz znak svoje moćne milosti“.

„I „Nepoznati“, poslije ove prve skupštine, dao je sazvati drugu na Cetinje, na kojoj je prisustvovalo više od 4.000 Crnogoraca i još mnogo Grka (t.j. pravoslavnih) podanika Gospoštije (molti sudditi Greci della Signoria, t.j. mletačke Republike). Na ovoj skupštini na Cetinju, jedan kaluđer, jakim glasom, okrećući se na četiri strane, prema sakupljenom mnoštvu pročitao je naloge „Nepoznatoga“, koji glase: „Da se moraju oprostiti uzajamna ubojstva, sporovi i svađe između obitelji, te između općina i općina, i da se uspostavi trajni mir, i ako ma ko bio u buduće stavi ruku na oružje zbog osobne uvrijede koga god, taj se mora neodložno kazniti sa izgnanstvom, i na isti način mora se kazniti ko počini krađu (lupeštinu). I kad sve to bude izvršeno, tad će on dozvoliti glavarima, da ga posjete i očitovaće im svoj stalež“.

Pošto je to bilo pročitano, nekoliko glavara održalo je u tu svrhu govore. Zatim bi zaključeno, da se popuni mjesto „Guvernatura“ Crne Gore, koje je bilo ispražnjeno već skoro dvije godine, kad je bio ubijen od svojih takmaca zadnji

„Guvernatur“ Vuko Stanišić.– Općim pristajanjem, jednoglasno, bi izabran na to mjesto mladi Joko Stanišić, brat pokojnoga „Guvernatura“, koji tada nije imao niti 20 godina. I ovaj, u posluš naloga „Nepoznatoga“, bio je prvi, koji se odrekao osvete i odmah oprostio ubistvo brata mu i izmirio se, zagrlivši ubojice. Poslije ovog prvog dobrog izgleda odmah su se svi ostali svečano izmirili i oprostili na izmjenice najteža ubistva i najveće razmirice, ma bilo koje vrste.

„Izgleda nevjerovatno – nadodaje ovdje (Proveditur) Generalni Antonio Renier, da ono, što nije mogla nikad postići duhovna vlast Vladike, to je mogao za čas postići jedan nevoljni (miserabile) nepoznati stranac, sa samim eksorcizmom, po jednom komadiću papira.

Po zaključku Skupštine,– na koju je bio potvrđen „Nepoznati“ za gospodara Crne Gore i objavljeno, da je on ruski car Petar III, i da o tome ne može biti nikakve više sumnje – glavari sađoš u Cetinja u Maine, mjesto običajnog boravka „Nepoznatoga“. – „Nepoznati“ im se predstavio sa kopljem u ruci, a pred njim je stupao jedan stražar sa isukanom sabljom, a za njim je išao drugi opet stražar sa golim mačem u ruci.– Primajući glavare izjavio im je, da je zadovoljan radi sklopljenog općeg mira i opće sloge, pa sa duhovnim izrazima sazvaio im je nebeski blagoslov, jakost i hrabrost protiv neprijatelja (Turčina).– Budući da je jedan stražar promijenio, pogriješio red hoda (marša), „Nepoznati“ je dao mig da zaslužuje, da mu zato bude odsječena glava. Na to su se prisutni bacili na koljena i zamolili su ga za njegov život.- U ovoj prigodi, naredio je moću svoje vlasti, da još prije smrti Vladike Sava ima biti priznat od glavara, kao njegov nasljednik sestrić mu Arsenije Plamenac, koga nikako nijesu htjeli da potvrde crnogorski Glavari. Sada je napokon starome Vladiki Savi uspjelo, da mu novi Gospodar „Ruski Car Petar III“ ostvari tu želju, pošto ga je već Patrijarh Vasilije Brkić bio rukopoložio za Arhijereja. Takvi sitni sebični računi natjerali su staroga

Vladiku Savu, da javno hvali i da ljubi u čelo „novoga cara“, samo da se s njim, što bolje prijatelji. Takav Vladičin odnos prema Šćepanu Malom, još je više naravno uvjeravao Crnogorski narod, da je doista to pravi ruski car Petar III, jer „ako iko to zna, zna Vladika, pošto on često dobiva pisma iz Rusije, pak mu je sve to poznato“, govorili su glavari, koji su do tada sumnjivo gledali na novoga cara“.

Svakog protivnika Šćepanova je ušutio, kad mu je novljaniv Ivo Đaja poslao na dar jednu papigu (papagala), koja drečeći se vikaše iz svega grla: „*Car, Car, Car*“, kako je bijaše Đaja naučio. U Crnoj Gori, u to doba nije se znalo, da ima ptica, koje govore, pak se svak čudio i divio, gdje i ptice stadoše zvati Šćepana Carom.

Treba ovde spomenuti, kako su prije ove skupštine Kaluđer Todozije Marković i kapetan Marko Tanović odnijeli i izložili na gradska vrata Budve jedan proglas Šćepana Maloga, kojemu se on potpisao: „Šćepan Mali, i najmanji na svijetu, dobar sa dobrima“. U ovom proglasu objavljivaše „da dvije dunje nijesu još sazrele, ali da će brzo sazreti, poticaše crnogorskoga Vladiku da sakupi svećenstvo, da ga očisti od pokvarenih pojedinaca, i poticahu se glavari, da uspostave mir u narodu i da se boje Boga, da vrše vjerske dužnosti, i da budu postojani, da podnesu jedan rat, dok će u tom slučaju postignuti veliku nagradu“.

Poslije ove skupštine Šćepan Mali je naredio, da se uvedu u dužnost u svakom mjestu sudci (sudije), koji su bili određeni, da kroje pravdu u opće, i da se brinu, da se vrše (ispunjavaju) odredbe skupštine.

Šćepan Mali sticao je pristaša i u Boki, osobito kod pravoslavnog pučanstva. Iz Risna su mu kriomice poslali na dar carski grb i žezlo.

Za to se Mletačka vlada poboja, da ne bi osobito pravoslavni Bokelji sasvim prionuli uz Šćepana Malog, i tim bili ugroženi državni interesi, pa naredi Provedituru Generalnom u Zadru,

Antoniu Renieru, da odmah pođe u Kotor i da uzme u zaštitu državne interese Mletačke Republike. I u posluš te naredbe Proveditur Generalni odmah je otplovio za Boku. Netom je stigao u Kotor pozva glavare Pobora, Maina i Braića, da odstrane Šćepana Maloga, ali oni se nijesu htjeli tomu pokoriti, premda su bili podanici Mletačke države. Na to Proveditur Generalni po naređenju mletačkog Senata, sa svojom „Terminacijom“, izdanom u Kotoru, 11. decembra 1767. godine, strogo zabrani, da se ne smiju sklapati nikakve družbe, ni držati kakove skupštine, ni unutar granica, a ni izvan granica mletačke države“ u prilog Nepoznatoga, koji se ugnijezdio u Mainskoj općini, niti mu se smiju davati utočišta, a ni zaštite. Ko se o tome bude ogriješio, počinio će zločin veleizdaje.

Stari vladika Sava počeo je, da se uvjerava, da je Šćepan Mali doista ruski car Petar III, pa je stoga upravio pismo ruskom poslaniku kod Sultana, u Carigradu, Aleksiju Obreskovu, moleći ga za razjašnjenje ove zagonetke, da li je car Petar III u istinu još živ. „A ako je zaista živ, to se on sigurno nalazi kod nas u Crnoj Gori“, pisao je na koncu svoga pisma vladika Sava.— Doklegod mu ne bude dokazano na način, što moguće više uvjeravajući o lažnosti Nepoznatog, on i njegovi Crnogorci dužni su vjerovati, da je on doista car Petar III, pošto mu sasvim sliči.

Svojim pak pismom od 8. februara, 1768. godine, vladika je javio Provedituru Generalnomu u Zadar, Antoniu Renieru, da je doznao u ispovijedi od Nepoznatoga, i to pod zakletvom, pred jednim propelom, da je on Petar III radi čega on je dužan, da ga drži za takovoga i da ga časti, kao takovoga, te da ga i čini častiti kao takovog.

Šćepan Mali je bio čovjek bistar, lukav i prepreden, pa je vješto znao, da se nameće i da zavarava i vodi neuki, prosti narod.

Bio je obećao, da će se otkriti najprije na Mitrovdan, pa na Nikoljdan, pa o Božiću i napokon na Đurđevdan, i nije održao riječ, navlađajući, da vremena nijesu još sazreli, ili da ima prije

riješiti neka pitanja o budućoj sudbini naroda, koji se imao osloboditi, – sa sedam sestara, odnosno braće, koji su mu iskazali prijateljstvo, a to su Republika Mletačka i ona od Holandije, te vladari Engleske, Austrije, Pruske, Švedske i Poljske.

Pokušao je, 26. marta, 1768. godine, da iznenada naskoči Budvu i da ju zauzme, sa malobrojnou konjicom, kao da je htio oponašati osvojitelja Jeriha, - kako stoji u mletačkom izvješću, ali je bio odbiven topovskim hicima i povratio se je, izgubivši četvoricu od svojih ljudi. Za tim u jednom od ovih okršaja, jedna kugla od topa, ispaljena sa Budvanske tvrđave, koja je pala blizu njega, unila mu je u kosti tako veliki strah, da se je u tinji čas srušio s konja i dao nogama mah do Maina, a da ne pričekao pomoć ili savjet od prijatelja, koji su mu bili blizu, kod njega. Na što Marko Tanović, koji se najviše nadao od djelovanja Nepoznatog, nije se mogao uzdržati, a da ne usklikne: „lakrdijašu, ne znaš ni igrati ulogu varalice!“

Po mletačkim vijestima Šćepan Mali počinjao je i pošalice (bizzarie) i smiješne stvari (ridicolaggini). Tako je na 17. juna 1768. godine, otišao u Vir, na Skadarskom jezeru, za vrijeme sajma i velikog sudjelovanja naroda, i htio je da mu se tu dive, što se kobacao (capitombolo) i premećao u vodi (giravolte).

U međuvremenu je vladika Sava dobio odgovor od ruskog poslanika Obreskoga, iz Carigrada, u kome mu javlja, da je car Petar III sigurno mrtav i da u to ne može biti nikakve sumnje, a „taj koji se kod vas izdaje za ruskog cara, obični je varalica i samozvanac“, naglašavaše Oberskov. Čim je vladika Sava primio ovakav odgovor, počeo je javno govoriti i pisati pisma, da je Šćepan Mali varalica i da Crnogorci treba da ga otjeraju kao samozvanca i lažljivca. Ali već je bilo kasno, da takve vladicine poruke mogu imati nekog uticaja. Narod je sa oduševljenjem pozdravljao svoga Gospodara i ukazivao mu čast kakvu nije ukazivao nikad ni jednom vladici, u Cetinjskom manastiru, prije toga vremena.

Kad je to doznao Šćepan Mali, on je pred narodom počeo optuživati vladiku Savu, kao mletačkog agenta i da samo po njihovom nalogu i za njihov račun, tako govori i piše takova pisma i širi ih u narodu. Ali narod je više vjerovao njemu, nego vladici Savi. Šćepan Mali znao je to iskoristiti, pa je vladiku Savu stavio pod stražu i zaplijenio mu je nekoliko krava sa njegove ekonomije u Stanjevićima. Optuživao ga je još, da je zatajao neku svotu novca iz Rusije i nagovarao je Crnogorce, da mu sude zbog toga.

Šćepanu Malom bilo je naročito stalo do prijateljstva sa patrijarhom Vasilijem Brkićem. Ovaj odbjegli Pečki patrijarh, čovjek sumnjivih moralnih i političkih kvaliteta, avanturistička priroda, kao i ovaj lažni „car“, imao je želju, da njegovom pomoću odgurne Vladiku Savu i da on postane crnogorski vladika. Razumljivo je, da je „car“ bio sklon takvom riješenju, jer je bio u svađi sa vladikom Savom i htio se njega potpuno otresti, a narod je bio voljan primiti, što mu god on preporuči. Narodni pak glavari bili su mu vjerni i uvijek gotovi, da prime takav prijedlog. Ali burni događaji, u kojima se uskoro našla Crna Gora, spriječili su, da se to izvrši. Patrijarh Vasilije Brkić je doista bio najugledniji njegov saradnik, dok je vladika Sava i dalje pod stražom živio u manastiru, u Stanjevićima, u oskudici i bez pomoći ma od bilo koje strane.

Šćepan Mali, da se oduži kapetanu mainskom, Marku Tanoviću, za sve one usluge, što mu je činio, imenovao ga je za serdara Crne Gore i trijuh općina: Pobora, Maina i Braića, sa odlukom, koja glasi:

„Hvala Bogu i svetom Jeruzolimu.

Šćepan Mali po Božjoj milosti Gospodar.

Ovako sam htio i odlučio, na skupštini Crne Gore, sakupljenoj po prvom glasniku, na propisanom položaju, po našoj volji i naređenju, na naznačenom mjestu: da Marko Tanović od crnogorske porodice, između glavnih od primorske pokrajine, bude uzvišen na slavnu čast Serdara u Crnoj Gori, sa drugim

serdarima, i da kao takav uživa poštovanje (poštu) od svega naroda Crne Gore, budući da smo mu mi po zasluži odredili i područje Pobora, Maina i Braića, da ono bude ovisno od rečenog serdara Marka Tanovića, u znak naše milosti.

Dano u Njegušima Crne Gore, na skupštini 27. jula 1768.

Miroljubljivi, mitropolit Skenderije i Primorja, Sava, svojom rukom. (Pečat) Moćni kapetan i Guvernatur Crne Gore Jovo Radonić, sv. rukom

Marin Vračen

Tumač preturski (t.j. sudski)“

Ova je odluka bila izdana od Šćepana Maloga *naški*, na narodnom jeziku, ali mi ju nemamo u izvorniku, nego smo ju preveli iz talijanskog, na kojem je jeziku iz izvornika preveo, za mletačku vlast, sudski tumač (dragoman), Kotoranin Marin Vračen.—

No Šćepanu Malomu trebalo je novaca, pa da dođe do tog novca, poslao je jednog dana novog guvernatuara, zajedno sa jednim serdarom i vojvodom; te sa Markom Tanovićem k vladici Savi, nalogom, da njima predade 300 zlatnih medalja, što bi se morali nalaziti u blagajnici manastira, kao dar Rusije i Mletačke republike, u svrhu da se ove medalje porazdijele glavarima i starijim Crnogorcima, koji su se najviše proslavili u zadnjem ratu (1775–1776) protiv Turaka, pod prijetnjom, da će inače otkriti njegova „kamenovanja“, kao što i ona njegovih rođaka i šticećenika; te još da im predade 32.000 zlatnih cekina, što je također dar Rusije“, a koji kao i medalje, moraju se nalaziti kao amanet u rečenoj manastirskoj blagajnici.

Na ovu poruku Šćepana Malog vladika Sava imao je dobro nadahnuće da odgovori, da pošto se ne radi o pologu Crkve, da li o pologu u korist svega naroda, on se ne smatra ovlaštenim, da može š njim raspolagati, bez odobrenja narodne skupštine.

Takav odgovor vladčin razljutio je Šćepana Maloga, koji se rasrdio još više, kad je čuo, da vladika govori protiv njega, da je on zakrabuljeni varalica.

Zatim je vladika poslao k njemu dva svoja nećaka, da ga pozovu, da napokon očituje svoje ime i svoj položaj (stalež) ili da mu se otsječe glava.

Šćepan Mali dao je uhapsiti ova dva vladčina nećaka i poručio je vladici, da ako u roku od dvadesetčetiri sata ne opovrgne sve, što je rekao na njegov teret, protiv njega, on će, na mjesto svoje glave, poslati mu glave njegovih nećaka. A glede očitovanja svoga imena i staleža, on ne bi imao poteškoću da to učini na jednoj skupštini svih Crnogoraca, ali i to pod uvjetom, da ako od njegove strane bude izgovorena istina, da tad i vladika i njegovi nećaci, i svi oni, koji ne vjeruju u njegovu Bogom određenu misiju, bit će predani u ruke naroda da ih kazni, kako zaslužuju.

Ovako odlučan odgovor Šćepana Malog, a k tomu i uhapšenje vladčininih nećaka, a i mogućnost da on ne počini još koju bučniju nastranost, navelo je vladiku, da se smiri i uzdrži u očekivanju boljih prilika, da preuzme vlast i nezavisnost, koju je bio gotovo izgubio.

Početkom 1768. godine, Šćepan Mali preselio se je iz Maina na Cetinje, i s oštrim mjerama stao je privikavati narod redu i dobrom i poštenom vladanju i djelovanju. Između mnogih stvari zabranio je, da Crnogorci idu u Neđelju i na Blagdane na pazar, u Kotor.

Sa Cetinja se Šćepan Mali zatim preselio na Njeguše, u kuću „guvernatura“ Joka Stanova Radonjića. Njegov odlazak na Njeguše morao je biti u vezi sa sumnjom na „guvernatura“ Radonjića, da potajno sprema neki plan, da preuzme u svoje ruke svjetovnu vlast u Crnoj Gori. Baš tu u njegovoj kući, mogao bi ga bolje kontrolisati. Njegov stan na Njegušima bio je neka vrsta kancelarije. Tu je on često sakupljao plemenske glavare i davao im naređenja što treba, da rade i odakle je zajedno sa glavarima sudio sve među-plemenske sporove, sa mnogo više autoriteta, nego iko prije njega. On je imao i svoju

tjelesnu stražu od 18 ljudi, koji su istodobno bili i izvršioci njegovih naređenja. Njegov sud bio je oštar često tako oštar, da u takvim plemenskim odnosima niko ne bi mogao uspjeti, da ostvari presudu osim njega, čovjeka sa velikim autoritetom, od koga su se mnogo bojali svi plemenski glavari. On je najoštrije postupao, da sasvim iskorijeni krvne osvete i krađe. Ima podataka, da je pred svojim stanom dao objesiti Šuja Radanovića iz Donjeg Kraja, zbog toga, što je u svađi ubio svoga brata. Takvih slučajeva, da je vješao ubice bilo je više i za sedam godina, koliko je ovaj samozvani car bio u Crnoj Gori, vrlo rijetko su se dešavala ubistva iz krvne osvete. Tako je postupao i prema lopovima i pljačkašima. Svakoga je vješao, ko je bio uhvaćen u krađi ili u pljački. Toliko uspjeha je postigao ovakim ostrim presudama, da je jednom prilikom ostavio petnajest dukata na javnom putu kod Krsca, kuda je narod prolazio na kotorski pazar, i niko ih nije smio uzeti, nego se svak bojavao, da ga ne vidi carevo oko, koje može da vidi i ono, što drugi ljudi ne mogu da vide i primijete, kako se u narodu govorilo.

Pokret Šćepana Maloga i sticanje pristaša u pograničnim bokeljskim mjestima, koja su bila pod mletačku vlast, sve je to više zabrinjavalo Mlečiče. Oni su se bojali, da ne bi Crnogorci anektirali Pobore, Maina i Braiče, eventualno i Paštroviće, pa i sela prostranog Grblja. Stoga je Mletačka vlast izdala strogu naredbu vojnim posadama u Budvi, u Kotoru i u Hercegovom, da na svaku sumnjivu pojavu moraju pucati topovima; dala je saopćiti „Nepoznatomu“ izgon sa teritorija Mletačke republike; zabranila je stanovnicima Pobora, Maina i Braića, da mu ne smiju davati nikakvu pomoć, pod prijetnjom, da će biti proglašeni veleizdajnicima i kao takovi najstrožije kažnjeni. A u toliko Mletačka vlast, da pokaže da ove prijetnje nijesu proste riječi, nego da se moraju ozbiljno uzeti, dala je, bez procesa, objesiti na vješala (29. februara 1768. godine) istaknute pristaše

Šćepana Malog: kaluđera Josifa Vukčevića i Zeka Šurovića, odredbom, da se njihovi lješevi objese na vrata njihovih stanova, da se tako tim ustraši narod.

X X X

Kad se u Rusiji doznalo, da se u Crnoj Gori pojavio „car“, koji se izdaje za ubijenog ruskog cara Petra III, razumljivo je, da je ta neugodna vijest uznemirila rusku caricu Katarinu II, udovicu pokojnog Petra III i njene ljubimce, braću Orlove, koji su izvršili ubistvo cara Petra III 1762. godine. Carica Katarina II bojala se je, da se taj samozvani ne pojavi kasnije u Rusiji, jer je kod naroda bilo uvjerenje, da je car živ i da se negdje sakrio do zgodnog vremena, kada će se pojaviti, da kazni nevjernu svoju ženu-caricu Katarinu II i njene ljubimce. Stoga je ona naredila svima pograničnim gubernatorima, da pooštre kontrolu na zapadnim granicama Rusije, da niko ne može ući u zemlju. „Osobito pazite, naredila je carica, na putnike, koji dolaze iz Crne Gore i njihovih susjednih oblasti, naročito na popove, da se po njihovim likom, u sveštениčkim haljinama, ne uvuče ta varalica u našu zemlju. A da bi potpuno doznala ko je taj samozvani car i kakve su njegove namjere, ona je naredila savjetniku ruskog poslanstva u Beču Gjorgju Merku, da preko Mletaka odputuje u Crnu Goru. Poslala mu je tačan opis smrti i sproveda pok. cara Petra III i jednu njegovu „gramatu“. Opis smrti i sproveda je u svrhu, da se Crnogorcima razjasni do najmanje tančine neosnovanost njihovog vjerovanja, jer to nije ruski car, već običan pustolov i varalica, a „gramatom“ je carica strogo naređivala, da se svrši s tom pričom o lažnom caru, jer će inače ona pustiti Tursku Portu i mletačku državu, da rade po njihovoj volji i bez ograničenja uspjeha. Gjorgje Merk morao je podnijeti potanki izvještaj. Ali Mletačka Republika nije

dozvolila ruskom izaslaniku Gjorgju Merku, da preko njena teritorija pređe u Crnu Goru. Mlečići su mislili, da se igra sa Šćepanom Malim izvodi po nagovoru i po uputama, ili barem sa znanjem Rusije, pa su u tome gledali opasnost po svoje vlastite, mletačke interese. Ali nije bilo samo to. Mlečići su se bojali, da Turci ne shvate, da je i Mletačka Republika saučesnik u toj „ruskoj igri“ sa Šćepanom Malim, pa da bi izbjegla sve komplikacije sa Turskom odlučno je spriječila prolaz ruskog izaslanika, jer nije znala šta on upravo hoće i kakve namjere ima kada stigne u Crnu Goru. Ona je bila uvjerena, da su njeni državni interesi ugroženi u tome kraju, jer je sav pravoslavni narod u Primorju oduševljeno pozdravljao „ruskog cara“ i stalno mu nosio darove i hodio mu na poklonjenje. Zbog toga je pooštrila nadzor nad općinama u njenom Primorju i vrlo strogo je kažnjavala svaku njihovu vezu sa Crnom Gorom i njenim „carem“. A da bi dokazala Turskoj, da ona nema ništa sa tom „ruskom igrom“ u Crnoj Gori, Mletačka Republika ju je obavještavala stalno šta se tamo događa, preko svog poslanika u Carigradu, pripisujući „caru“ i takve planove i namjere, kakve on nije ni imao i nije ni pomišljao na njih. „Ovaj car“ – kaže jedan izvještaj mletačkog Senata turskoj vladi, – ima namjeru, da digne ustanak na Balkanu i da kao ruski čovjek i za ruske interese stvori jednu balkansku državu na štetu dobro shvaćenih interesa Turske imperije i naše (t.j. Mletačke) Republike.

Od sada su se događaji naglo razvijali.

Turci u početku nijesu mnogo obraćali pažnju na događaje u Crnoj Gori. Nije ih uznemirivao crnogorski „car“, niti su brinuli šta on misli za ubuduće. Ali kada su zaplijenili neka njegova pisma, koja je on slao Brđanima počeli su uviđati, da taj „car“ ima buntovne, ustaničke namjere, jer hoće, da privuče Brđane na svoju stranu i da ih spoji sa Crnom Gorom. Prema mletačkom izvještaju, jedno od takvih pisama pisano je Bjelopavlićkim glavarima, u kome „car“ između ostaloga kaže i ovo: „U Boga

se velikoga nadam i u pouzdanu crnogorsku desnicu, da ćemo zajedno tući proklete Azijate, dok ijednog u našoj zemlji bude. Držite međusobnu slogu i mir, dajte ruku pomirnicu Piperima i drugoj braći u drugim plemenima i zaboravite sve kavgе i đavole međusobne, jer vas one čine slabim i postaćete laki plijen krvožednih dušmana“. U sva brđanska plemena slao je ovakva pisma i pozivao narod na slogu i mir. Nekolicina plemenskih glavara: piperski, kučki, bjelopavlički i bratonoški, ukoliko se zna, bili su kod „cara“ na Njegušima i donosili mu razne poklone: ovnove i mliječnih proizvoda. Tako je oko ovog čudnog „cara“ stvarano jedinstvo plemena, kakvo nikada nije bilo prije njega, ni za vrijeme najboljih i najenergičnijih cetinjskih vladika.

Zaista ovakav rad Šćepana Malog morao je biti sumljiv Turcima, naročito skadarskom paši, koji je imao najviše posla sa Brđanima. Ali su Turci, i pored svih pravdanja od strane Mletačke Republike, smatrali da Mlečići imaju svoje prste u radu i planovima crnogorskog „cara“. Zbog toga su namjeravali, da što prije raščiste sa Crnom Gorom i da je oružanom silom natjeraju na poslušnost i na predaju samozvanog „cara“. Ovu sumnju na Mletačku Republiku Turci su zasnivali i na dubrovačkim obavještenjima, koja su optuživala Mlečiće, hoteći bez sumnje, da se na taj način dodvore Turcima i da ocrne Mlečiće, koji su im sveđ bili opasni trgovački konkurenti.

Zbog svega toga skadarski paša predložio je turskoj vladi u Carigradu, da što prije izda „ferman“ za napad na Crnu Goru, gdje se tobože snuju ovako opasne kombinacije i svakovrsne spletke. Turska vlada je usvojila prijedlog skadarskog paše. Ali da bi napad na Crnu Goru imao dobrog uspjeha, turska vlada je preko mletačkog poslanika (ambasadora) u Carigradu Giustinianija (Giustiniani) energično zahtijevala od Mletačke republike, da sa svojom vojskom posjedne granicu prema Crnoj Gori i da spriječi svaki prijelaz na jednu ili drugu stranu.

Mletačka je republika bila sklona da potpuno ispuni ovaj turski zahtjev. Po naređenju mletačkog senata poslanik mletački u Carigradu odmah je sklopio ugovor sa turskim velikim vezirom, da Turci i Mlečići zajednički udare na Crnu Goru. Mlečići će poslati kopnenu vojsku i svoje ratne brodove u Boku Kotorsku i postaviti logor pred Kotor i Budvu i tako spriječiti primorcima, da priteknu Crnoj Gori u pomoć, a Turčin se obaveže otpremiti do 100.000 vojske u tri razdjela; prvi sredinom Crne Gore na Bjelopavliće, drugi desnijim krilom na Katunjane, a treći preko jezera na Crmničku i Riječku nahiju. Brzo poslije toga posjela je mletačka republika granicu prema Crnoj Gori svojim vojnim kordunom na kopnu i na moru, sa brodovima svoje ratne mornarice, i pod prijetnjom najtežih kazni zabranila da neko ma bilo što prebaci preko granice na Crnogorsko zemljište.

Mletački je Senat međutim namjeravao smijeniti generalnog proveditura, u Zadru, Antonia Reniera radi nesposobnosti, jer nije bio dovoljno energičan za tadašnje prilike, te na mjesto njegovo postaviti Zuana Zusto (Giovani Giusti) tadašnjeg izvanrednog proveditura u Kotoru. Ali dok se obave sve formalnosti potrebite za tu promjenu u Zadru, mletački Senat dao je izvanrednom provedituru u Kotoru, Zuanu Zustu vlast generalnog proveditura. Ovaj je svojim izvješćem od 24. septembra 1768. god. obavijestio mletački Senat, da je vojni kordun na kopnu i na moru u redu izvršen, po naređenju.

Nepovoljne vijesti o prestojećoj navali Turaka na Crnu Goru i ove stroge mjere mletačke republike na granici Crne Gore, mnogo su zabrinule i uplašile Šćepana Maloga, i uvjerile ga kakva se oluja spravlja, da se izlije na Crnu Goru, i na njegovu glavu, pa je on htio – kako je izvijestio kotorski Izvanredni proveditur, dneva 1. juna 1768. god., Generalnog proveditura u Zadru, – pošto se nije dovoljno pouzdavao u mjesne sile, a ni u Mlečiće, ukrcati se zajedno sa nekoliko najvjernijih mu ljudi, u tartanu Lukovića, iz Prčanja i otputovati s tim brodom za

Austrijsko primorje (Trst), ali u toliko primio je jedno anonimno pismo, kojim je bio obaviješten, da će tekom puta biti izdan i utopljen u Jadransko more. Tada se predomislio i promijenio prvobitnu odluku, pa hineći da se sasvim oprašta od Maina, sa svom svojom prtljagom, premjestio se iz Maina na Njeguše. A malo zatim, nije se moglo ustanoviti, da li je po svojoj volji ili po savjetu drugih, opet se povratio iz Njeguša u Maine, i na ultimatum Mletačke vlasti, da odmah izađe iz Mletačke države, on je odgovorio uprav autoritativnim načinom, da otići ili doći u Maine, stoji do njegove volje i da u tom pogledu neće dati, da se upliviše na njega, ni obećanjima, a ni ikakvim prijetnjama.

U vezi sa vojnim kordunom, što ga je postavila Mletačka vlast na granici prema Crnoj Gori, na kopnu i na moru, dala je popraviti temeljito kotorske gradske zidine (bedeme), koje su bile teško oštećene na mnogim mjestima nešto od potresa, a nešto od eksplozije barutane 1730. god. Ob ovoj eksploziji, koja je gradu Kotoru nanijela ogromne štete zaslužuje ovđe, radi istorije, malo potanje izvijestiti.

Među tragičnim i strašnim slučajevima, koji su zaista vrijedni trajnog spominjanja u Kotoru spada noć 29. i 30. jula 1730. godine zbog strašne grmljavine i povodnja od kiše, koja je neprekidno pljuskala. Oko tri sata po ponoći (30. jula) puče grom u brdo ispod crkve Gospe od Počivala (sada zvane Gospe od Zdravlja) i to baš u mjesto, gdje je bilo jedno spremište puščanog praha i to 800 barila. Nastala je strašna eksplozija, pa ogromna vatra, a kamenje kao grad (tuča) stade padati na sve strane u brzom letu. Odmah se čulo kako se razlamaju krovovi crkava, manastira, državnih hraništa, a ponajviše kuća. Kuće koje su bile na podnožju brda, bile su porušene. Druge pak kuće u gradu tako su bile oštećene, da im je prijetila propast. Bilo je i ljudskih žrtava: 30 mrtvih, a ranjenih 200, i svak je bio obuzet velikim strahom i iznemogao, gledajući strašan prizor tolike nesreće. Pače i neki grobovi, u crkvama bijahu otvoreni od

previše zraka. Uzdisaji, vapaji, suze i krika bio je jezik one strašne noći. Nije bilo utjehe ni pomoći, ni od robine ni od prijatelja, jer je sve građanstvo stigla opšta nesreća. Nije bilo zaklona, gdje bi se čeljad obranila od velike kiše, koja je pljuskala još i sutra dan, 30. jula, cio dan. Ona je svalila nevolju na nevolju i pokvarila je pokućstvo, po kućama, da se više nije dalo popraviti. Tako je grad Kotor toga dana postao pozorištem tolikih nesreća. Smatralo se pravim čudom, što vatra nije jednako dohvatila drugo skladište, ne mnogo daleko od prvoga, a puno praha, u još većoj količini. Pače tu su bila rastvorena vrata, krov je odletio u zrak i zidovi su bili oštećeni. Da je eksplodirao i ovaj magazin, vas Kotor čaše biti do temelja porušen.

Slučajno se nalazio tad u Kotoru, u službenom pohodu, proveditur generalni Dalmacije i Arbanije mletačke (t.j. Boke Kotorske) Sebastijano Vendramin. Njega je stigla nevolja kao i druge, jer je kuća, u kojoj je boravio bila osobito izložena. Našao se u nenadnoj pogibelji života zbog ognja i otpadanja mnoštva kamenja, koje je padalo i u sobu, u kojoj je on počivao. Iako se na nj materijal sasuo, skočio je brzo iz postelje, izašao odmah na ulicu, u to doba noći, pa je unesrećeni narod oduševio svojim govorom i primjerom. Pošao je po gradu, sa nekoliko vojnika svoje straže i u pratnji kotorskog Izvanrednog proveditura Pietra Anđela Manja (Magno), sa njegovim prešasnikom Anđelom Bembom, sa gradskim rektorom-provediturom Jakobom Foskarinijem (Foscarini) i sa sergentemag. di Battaglia, Kavalijerom Jerolimom Bučićem (Bukija), da pregleda grad i da se osvjedoči o događaju. Obišao je gradske zidine, teško oštećene, hraništa, komoru i djelove grada, gdje su straže stražile. Oštećen je bio i magazin gdje je bila pohranjena državna sol. Uslijed neprestane kiše, koja je padala i preko dana 30. jula, od velike vode, sva je ova sol propala. Zatim se uputio k crkvama i manastirima, i k drugim mjestima, gdje se tražila pomoć, a da spriječi svaki metež, naređujući potrebitu pomnju,

da se spasavaju čeljad od silne kiše i pogibelji, koje se mogu naći po ulicama natrpanim materijalom, gdje je od časa do časa padalo kamenje od rasklimanih zidova, crijepovi s krovova i rasklimana drva. Tako je bio zaposlen do svanuća. Svakomu je zajamčio slobodu time, što je učinio, da vojnici neprestano prolaze gradom. Za to ga je puk blagosivao, što se spasio na osobiti način od velikog kamena, koji mu je pao baš u sobi, gdje je spavao i prijetio mu smrću. To mu je bilo na utjehu za njegovu uzornu karitativnost.

Ob ovomu je Proveditur Generalni Sebastiano Vendramin upravio iz Kotora, dne 31. jula 1730. godine, opširno izvješće, mletačkom Senatu, iz kojega smo izvadili ove podatke (vidi: „Atti“ Proveditura Generalnog Sebastiana Vendramina, od godine 1729. do 1732. godine; knjiga I na l. 535–536; i knjiga V na l. 55–58, u bivšem Arhivu Dalmatinskog Namjesništva, sada Nar. Sreskog Odbora u Zadru).

Gradske zidine (bedemi), kule, i bastioni bjehu popravljeni, dotično podignuta nova utvrđenja, gdje se je to smatralo potrebno, da Kotor bude dobro zaštićen u slučaju kakove navale Crnogoraca ili Turaka.

Krajem avgusta, 1768. godine Turci su napali na Crnu Goru sa tri strane: od Nikšića imao je, prema mletačkom izvještaju oko 20.000 vojnika i bio je pod zapovjedništvom Bosanskog vezira Sulejman-paše. Drugi odred od Podgorice, imao je od prilike istu snagu kao onaj od Nikšića i bio je pod zapovjedništvom Rumeliskog beglerbega, iz Bitolja. Odred od Plavnice bio je brojno nešto jači od ova dva, jer je u njegovom sastavu, pod zapovjedništvom Skadarskog Mahmut paše, bilo vojske sa raznih strana, sa Dukađinskim i Đakovačkim pašom. Svega, prema mletačkim izvještajima, bilo je u napadu na Crnu Goru oko 67.000 Turaka.

Bosanski vezir i Rumeliski beglerbeg prodrli su do Čeva i tu su zalogorovali. U prolazu od Podgorice do Nikšića, Rumeliski

beglerbeg zapalio je Bjelopavliće, Pješivce i Bjelice. Skadarski paša je prodro kroz Crmnicu do Gluhog Dola i usput je zapalio 1.600 kuća i posjekao 64 glave, koje je poslao na dar Rumeliskom beglerbegu.

Crnogorci su se našli u strahovito teškoj situaciji, čak i težoj nego za vrijeme Ćuprilićevog pohoda, 1714. godine. Oni su, prema mletačkim izvještajima, mogli imati najviše 10-12.000 ljudi za borbu. Praha i olova nijesu imali i to im je bila najviša muka i briga. Mlečići zabranili izvoz s mora svake ratne potrepštine i sprave; pozatvarali dućane, gdje se prodaje olovo, prah i kremenje, i prognali zanatlije puškare, da ne popravljaju oružje ni primorsko ni crnogorsko. Bilo je nešto praha puščanoga u manastiru Brčeli, ali buduć da je bilo zatvoreno u rđavim sudovima, a natrpano pod vlažnijem svodom bilo se zakislo i gotovo pokvarilo. Uzalud ga sušili na sjeveru (buri), po guvnima, pak i na gvozdenim sačima u pećima. Pošalju po prah u Primorje, ali se Primorac svaki prepao i skamenio osim jednog serdara Risanskog Petra Ćelovića, koji im izruči tri mazge natovarene prahom, i to plati glavom, jer ga Mlečići otrovaše kradomice u rakiji.- Po starom običaju, oni su nejačad i pokretnu imovinu sklonili u planine, pa sa onim srestvima, koje su imali pošli su prema Turcima, da brane svoja ognjišta. Od Brđana se nijesu nadali nikakvoj pomoći, jer su Vasojevići, Bratonožići i Kući mnogo nastradali prilikom prolaska Dukadžinskog Karaman-paše.

Bosanski vezir i Rumeliski beglerbeg, na 8. septembra 1768. godine, sa Čeva su poručili Cetinjskim i Njeguškim glavarima, da se predadu bez borbe i da im živa dovedu „moskovskog Cara“ i š njim da predadu patrijarha Pećkoga, Arhimadrita Gregorija Drekalovića iz Kući i Jakoba Lucinsky-a, koji se pravio ruskim generalom, i to u roku od deset dana.

„Crnogorski smutljivac Šćepan Mali – ovako je pisao Rumeliski beglerbeg Izvanrednom Provedituru u Kotoru, Zuanu

Zusto (Giovani Giusti) – sa bivšim patrijarhom Pećkim Vasilijom, nalaze se u okolici Maina: neka se zatvore, i ako hoće Njegovo carsko Veličanstvo (Sultan) pogube, i u svakom slučaju neka budu uhapšeni“.

Ali „car“ Šćepan Mali, u dogovoru sa glavarima, sklonio se negdje na sigurno mjesto, da bi oni imali izgovor, da „cara“ nema u Crnoj Gori, nego da je nekuda pobjegao. Tako su poručili i pašama na Čevu. Kao dokaz, da „cara“ nema u Crnoj Gori glavari su poslali pašama Šćepanova konja. Ali oni ipak nijesu vjerovali, nego su ohrabreni dosadašnjim uspjesima, namjeravali, da konačno pokore Crnu Goru i uhvate „cara“.

Na 16. septembra 1768. godine, kotorski Izvanredni Proveditur Zuane Zusto (Giovanni Giusti) izvijestio je Proveditura Generalnoga, u Zadru, da je priopćio nadupravitelju (Soprintendentu) triju općina: Maina, Pobora i Braića, Marku Bubiću u Budvi, koje korake tajno ima poduzeti protiv „Nepoznatog“, kad bi on ustrajao u tome, da neće da otiđe sa teritorija Republike, a to u namjeri, da se postigne cilj bez buke i bez kakvog zapletaja.

Istodobno ga obznanjuje, a tako isto izvješćuje i berglerbega Rumelijskog, da postoji u potpunoj djelotvornosti vojni kordun na kopnu, pod upravom generala Wirtzburga, i onaj na moru, pod upravom kapetana od zaljeva.

Prvih dana oktobra Bosanski paša javlja mletačkom Provedituru i Rumelijskom berglerbegu, da je započeo opsadu Crne Gore s one strane.

Od 7. do 12. oktobra 1768. godine, Izvanredni Proveditur u Kotoru, obaviještava Proveditura Generalnoga, u Zadru, da su Turci iz Arbanije zaposjeli Bjelopavliće i da napreduju prema Njegušima i Cetinju, da prave pokolj, pale kuće i odvođe sobom mnoge zarobljenike.

U toj bezizlaznoj situaciji Crnogorce je spasio jedan sretan slučaj. Jedna dosta jaka četa Brđana, većinom Bjelopavlića,

Župljana i Pipera, koja je išla u pomoć Crnogorcima presrela je na putu jednu tursku kolonu, koja je prenosila municiju putem od Klobuka za Čevo. U kratkotrajnoj borbi Brđanska četa savladala je pratnju ove turske kolone, zaplijenila municiju i prenijela je Crnogorcima, koji su bili u preteškoj situaciji, pošto nijesu imali ni praha ni olova. Ova municija je mnogo ohrabrila Crnogorce. Ulila im je vjeru, da će se, ne samo spasiti pred turskom navalom, nego da će im još i uspjeti, da pobijede Turke, da ih razbiju i otjeraju iz Crne Gore. Crnogorci su sa svih strana iznenada navalili na Turke. Borba se vodila nekoliko dana i Turci su se, ne mogavši odoljeti napadima junačkih Crnogoraca, povukli u pravcu Nikšića. Veliki plijen ostao je Crnogorcima tom prilikom. Pošto je bila razbijena glavnina turskih snaga na Čevu, ostale turske snage od Plavnice i Žabljaka povukle su se natrag. Tako su Crnogorska plemena neočekivano spasena od strane osвете, koje im je spremao Bosanski vezir po sultanovom naređenju.

Za vrijeme ovih oštih borbi između Crnogoraca i Turaka Mlečići su dugo oklijevali, da poduzmu kakovu navalu, na Crnu Goru, dok najposlije od straha turskoga ne počеше sipati mito, da dobave živa Šćepana Maloga ili barem Pečkog patrijarha Brkića, koji je stanovao u Građanima u Crmnici. Prospu dosta novaca, a ipak ovoj dvojici ne nahude.

Mletačka vlada nije htjela propustiti ovu zgodu, da ne pedepše nekoliko svojih podanika iz tri općine (Pobora, Maina i Braića), a to običnom prijevarom i vjerolomstvom.

Nije moglo biti naroda na svijetu tvrđega u zadanoj vjeri od našega naroda. Kad izgubi svoju slobodu i spusti se u hajdučku borbu za slobodu, nije nikad ni Turčinu prevjerio zadanu riječ. Ako je ova poštena i junačka vrlina u mnogim mjestima, gdje naš narod živi dandanas smalaksala, to se ima pripisati sramotnome primjeru onih koji su sa njim nečovječki vladali.

Mletački general Đovani Đustiniani, koji je boravio na galiji pod Budvom, poslao kneza Marka Ljubanovića, iz Grblja i Rada

Krapovića iz Maina, da pozovu glavare od Pobora, Maina i Braića, da dođu na sastanak i da im dadu božju vjeru, da im ništa neće biti životima. Ova dvojica uglave sastanak na Pelinovu, u Grblju, i dođu tamo u urečeni dan od općine Braičke knez Nikola Martinović, Žmuro Stojanović i jedan Rajković; od Mainske općine Marko Knežević, Savo Boreta i Andrija Duletić, a od Poborske općine knez Marko Zec, Vaso Zec i Đukan Zec, a pred svijema kaluđer Josif Vukičević. General Đustiniani obeća svakome oproštenje pošto je Šćepan Mali otišao iz Maina, osim kapetanu Marku Tanoviću i Vuku Markovu Vranete, koji su pošli za njim, da ga dvore. Još reče general Đustiniani: mi smo doveli nešto vojske, da vas branimo od Turaka, jer smo se pobojali i teško zabrinuli za vaše zdravlje, da vas Turci ne opale, kad prodru preko Crne Gore. Kad pošljem po vas, dođite u manastir Svete Gospođe, da se zakunete, i da dušom i srećom prisegnete da ćete biti vjerni svetome Marku; a evo vam sad oklevštine svakome po pedeset cekina.

Jedno desetak dana iza toga prizove ih on opet pod Maine, da se kunu, i tu dođe na njegov poziv i vladika Arsenije Plamenac. Kad oni u Crkvi, da celivaju ikone i da čuju kletvene molitve, opkoli mletačka vojska manastir, pak ih sve poveže, osim Andrije Duletića, koji brzinom noga omakne uz one potočine, da ga nijesu ni zrna iz pušaka dostigla. Sve deset gorespomenutih onako vezanih odveznu isto veče pod Kotor, i tu ih bez procesa i bez suda objese o konopima po galijama.

Isti pak dan mletačka vojska navali iznenada na Pobore, Maine i Braiće i zapali ognjem svijema kuće opustjele, a uglove im lagumom obori.

Na 20. oktobra 1768. godine Rumelijski berglerbeg pisao je Izvanrednom Provedituru, u Kotoru, da se je povratio u svoje granice i da insistira, da mu se predadu ona spomenuta trojica, pak prijetnjom, da će opet preuzeti navalu, i to protiv teritorija Republike, ako bude imao sumnju, da ona (Republika) pomaže

(favorizira) njihovo sakrivanje. I da je u ostalom nakan ostaviti jedan odred turske vojske, kako doista i ostavlja na sjevernoj granici triju općina (Maina, Pobora i Braića), t.j. od strane Crne Gore, a to u svrhu, da ta turska vojska uzmogne postupati sporazumno sa vojskom Republike da opsjeda, uhvati i zatvori te tri osobe („le tre figure“).

Istog dana, 20. oktobra, Izvanredni Proveditur Zuan Zusto (Giovanni Giusti) javio je iz Kotora Rumelijskom berglerbegu, da je bila izvršena premetačina (perkvizicija) u Poborima i da nije bio pronađen ni jedan, ni drugi od traženih, nego samo Hrvat Lucinsky, ali pošto je on osoba bez ikakve važnosti i jedan od manje kompromitovanih, bio je zadržan u Kotoru, pa će za tim bit otpremljen na Rijeku ili u Senj; te da će čim prije dati obaviti jednaku premetačinu (perkviziciju) također u Mainama i u Braićima.

Kušao je također i vjernost Crnogoraca, nijesu se dali nagovoriti pa ni najvećim obećanjima, da predadu Nepoznatoga (l' Ignoto), kao što ni patrijarha Brkića.

Na 3. novembra, kotorski Izvanredni Proveditur javio je Rumelijskom beglerbegu i Provedituru Generalnom, u Zadru, da su bili zaposjednuti silom sela Maini i Braići, porušene kuće Vuka Markova i Marka Tanovića, predan Arhimandrit Gregorije Drekalović; bila su povješana još četvorica, i to dva iz Maina, a samo jedan iz Pobora i jedan iz Braića; petorica su bili osuđeni za vazda na galiju, dvadeset i četvorica na galiju za deset godina; devetnaestorica uzeti za taoca, a 37 otpušteni uz najveće prijetnje.

Svi su ovi osuđeni prijekim sudom „per publica disposizione“, ali se ne kaže za što. Biće bili osumnjičeni kao glavni, istaknuti pristaše „cara“ Šćepana Malog. Neki su od ovih osuđenika na smrt, načinili svoju oporuku. Te su oporuke zabilježene u svesku 161 starog notarijalnog Arhiva u Kotoru, koji se čuva u Sudu u Kotoru. (Talijanski fašisti, za vrijeme okupacije, 1943. godine, opljačkali su i odnijeli važne spise i stare dokumente iz ovog kotorskog notarij. Arhiva, u Zadar, gdje se još nalazi u pohrani i

bogati kotorski Arhiv, koji je bio prenesen iz Kotora u Zadar, 1883. godine, po naređenju ondašnje Austrijske Vlade u Beču. Bilo bi više vrijeme, da se poduzmu od nadležnih narodnih vlasti potrebiti koraci, da Kotor napokon dobije natrag ovaj svoj stari Arhiv, koji je doista bogata riznica za istoriju Kotora, Boke i Crne Gore).

Glede „Nepoznatoga“ (l' Ignoto) i patrijarha Brkića izvijestio je, da se oni moraju nalaziti sakriveni, u kojem odaljenom mjestu Maina, Pobora ili Braića; ali da se ipak nada, da će mu uspjeti pohvatati ih, kad skoro poduzme potragu, dogovorno sa turskom vojskom.

„Ja se pridržavam čim prije – pisao je kotorskom Izvanrednom Provedituru Zuanu Zustu, nadupravitelj (soprintendente) Maina, Pobora i Braića Marko Bubić, iz Budve,- razvedriti tmine praznovjerja (superstizione) i poraditi da zasja prava istina, na utjehu dobrih i da se uspostavi stanje spokojsva (mira), toliko željan od svih“.

Na 18. novembra 1768. godine nadupravitelj (soprintendente) Marko Bubić, izvijestio je iz Budve Izvanrednog Proveditura u Kotoru, da su od rana jutra turski vojnici zauzeli sve vrhove gora i ponora, koji okružuju manastir Stanjević i gledaju na Maine, Pobore i Braiće, počam od Crnogorske granice, - od naše pak strane kordun je bio potegnut svom strogošću od kopnene vojske i dotično od brodova ratne flote. - Oko 11 sati prije podne započelo je kretanje trupa prema Mainama, obilazilo se je oko kuća, pa sva polja i brežuljci, gdje se, po primljenim izvještajima, nalazi sakriven lažni „car Petar III“, i nije preostajalo nego malo časa, da ga se uhvati, sa željom i najvećom radoznalošću svih, koji su sudjelovali ovom pothvatu, kad primih pouzdanu ličnu obavjest od moga pouzdanika, kojom me uvjerava, da se je „Nepoznati“ (Ignoto) izgubio ili je poginuo ili pobjegao,- nema ga više; isto tako nije bilo moguće pronaći ni patrijarha Pečkog“.

Naravno, da nijesu nikako mogli pronaći „cara“ Šćepana Malog u tim selima, jer se on na vrijeme bio sakrio u Brđanima, selu u Crmnici.

x x x

Početakom 1768. godine, neke nove i tajanstvene osobe pojavljivale su se u Crnoj Gori i održavali su sastanke sa Šćepanom Malim, koji poput ptice- po mletačkom izvještaju-, koja je tako ubijena od kiše, da je postala nesposobna za let, preuzimlje malo po malo svoju gibkost i snagu, kad joj sunčane zdrake pokriju uda i osuše krila, tako i on izlazi sa nepristupačnog vrha planine u Brđanima, gdje se je bio zaklonio u kritičnim časovima za vrijeme turske invazije i sad se pokazuje narodu sad u jednom, a sad opet u drugom selu i ima odvažnost, da na sva usta govori, bez ikakve riverse: „da pošto nije mogao za sada uzaći na prijestolje svojih predaka, bio mu je u toliko privremeno određen gorski i primorski teritorij od Skadra do Dubrovnika“.

Slijedećega aprila pojavio se je u Crnoj Gori neki Todor iz Srijemskog Karlovca, iz istog mjesta, odakle je Lucinsky, potaknut od dobrog uspjeha lažnog „cara“ Šćepana Malog, pa je pokušao, da potkopa njegov upliv u Crnoj Gori i da se on nametne crnogorskom narodu; razmetao se je, da je princ iz Rusije; ali ovaj pustolov nije bio dorastao Šćepanu Malomu, pa je postao sumljiv Crnogorcima i Mlečićima, i može se nazvati sretnim, što je izbjegao srdžbi Crnogoraca i našao utočište kod Mlečića, koji su ga zatim otpremili u Senj.

Od ovog Todora doznao je kotorski Izvanredni Proveditur, da spomenuti Lucinsky, koji se je iz početka razmetao kao ruski general, nije bio drugo nego niži austrijski oficir, otpušten iz vojske na granici vojne krajne, rodom iz Ivića, kod

Petrovaradina, na imanju princa Odeskalkija, i da je bio savjetovan od arhimandrita u Opuzenu, u Neretvi-, gdje je bio otišao da nađe kakvo zaposlenje, da može živjeti-, da pređe u Crnu Goru, kamo može naći bolju sreću.

Izvanredni Proveditur ispitao je Todora, da li što znade o otadžbini i o staležu „Nepoznatoga“, a on mu je odgovorio, niječno, da mu naime nije ništa poznato o tome.

Malo za tim stigli su u Crnu Goru tri nepoznata čovjeka, koji su sa svojim govorima poticali Crnogorce, da podignu ustanak protiv Turske i da budu složni sa Rusijom u ratu sa Turcima, a najprije da zaniječu Turskoj plaćanje harača i da započnu neprijateljstva, kad god im se za to pruži prilika. Ujedno su ovi javili Crnogorcima, da će im čim prije k njima doći jedna visoka i uplivna ličnost, sa velikom pratnjom, da pobliže utanači sve ono, što se ima poduzeti u predmetu.

„Nepoznati“ – piše dana 30. maja 1769. godine Izvanredni Proveditur iz Kotora, Generalnom Provedituru – patrijarh, vladika i guvernatur, zaključili su dogovorno, da se započnu neprijateljski napadaji na turski teritorij u Hercegovini i u Arbaniji, potaknuti na to od tri nepoznata lica, koja su stigla iz inostranstva“.

X X X

Engleska i Francuska vazda su se protivile ruskoj politici na Balkanu i sve su moguće poduzimali, da priječe njen upliv, pa su, osobito Francuska zbog pitanja Poljske, stalno potsticavale Tursku, da ne popušta Rusiji. Takva politika Engleske i Francuske prema Turskoj dala je turskoj vladi samopouzdanje, da se može uspješno oduprijeti zahtjevima Rusije. Podbadana najviše od Francuske Turska je, pod sultanom Mustafom III (od 1757. g. do 1773. god) objavila Rusiji rat pri kraju 1768. godine.

Tada se ruska carica Katarina II, po primjeru cara Petra I Velikog, obratila balkanskim hrišćanima, tražeći od njih, da podignu ustanak protiv Turaka. U tu svrhu poslala je u Crnu Goru kneza Georgijja Vladimirovića Dolgorukog sa „gramatom“ vladici i Crnogorcima. Zajedno sa knezom Georgijjom Dolgorukim došlo je u Crnu Goru još nekoliko ruskih oficira. Carica je poslala po njima veliku količinu praha i olova, nešto hrane i novaca, jer je nje namisao bila, da Crna Gora postane baza, odakle treba, da se organizuje opći ustanak hrišćana na Balkanu, kako Turci ne bi mogli, svoju vojsku, koju drže na Balkanu, poslati na front protiv Rusije.

U „gramati“ od 29. januara 1769. godine, carica Katarina II pozdravlja Vladiku, Crnogorce i Brđane i poziva ih u pomoć protiv „kletih agarjana“. Pored toga zadatka Georgij Dolgoruki imao je dužnost, da razkrinka pred Crnogorcima lažnog cara Petra III (Šćepana Malog) i da tako njegovo pitanje konačno likvidira. Njegova pojava u Crnoj Gori izazvala je dosta uznemirenosti na ruskom carskom Dvoru i među ruskim vladajućim krugovima, pa je Georgij Dolgoruki dobio pored drugih važnih zadataka i ovaj da razjasni ličnost lažnog „cara“ Šćepana Malog i da dokaže Crnogorskim glavarima, da je on obični varalica.

Dolazak Rusa na ove strane mnogo je zabrinuo mletačku vlast, pa je Izvanredni Proveditur u Kotoru Paskval Cigonja (Pasquale Cigogna), posebnom gajetom, poslao iz Kotora u Zadar Provedituru Generalnom Domeniku Kondulmeru (Condulmer) svoj izvještaj, od 16. avgusta 1769. godine, kojim mu je javio, da se je dne 11. avgusta, na pustom žalu, što ga zovu Čanj, ispod Spiča turskog mjesta, blizu Paštovića, 14 milja daleko od Budve, iskrcalo nekoliko stranih osoba, misli se „Moskovita“, sa nekoliko prtljaga, praha, olova i vrećica novaca, što je sve bilo onamo prenešeno sa dva broda iz Jakina (Ancona). To da su Izvanrednom Provedituru u Kotoru javili

neki seljaci iz Paštrovića, pa je on odmah poslao neke svoje pouzdane ljude na lice mjesta, da se uvjeri o tome. Naredio je i općinama, da se ne bi miješali sa pridošlicama, da ih ne bi primili i dali im zaklonište.— Poslati pouzdanici su bili na lice mjesta, sve su provjerili, pa za tim njemu dojavili.— Osobe, koje su se iskrcale u Spiču, otišle su u Crmnicu, odakle će u Stanjeviće k vladici Savi, a za tim na Cetinje, gdje je prošlog četvrtka, 17. tek. mj. imao biti održan opći Zbor (skupština), da vas narod čuje, što mu poručuje ruski Dvor. Između ovih „Moskovita“, da je neki Georgij Dolgoruki, koji ima naslov generala, i Jovo, sin Vasa Kneževića iz Hercegnovoga, koji je od više godina nastanjen u Trstu.— Nadodao mu je pouzdanik, da je čuo, da glavna osoba (Dolgoruki) imade svrhu, da narodu otvori oči u zabludi, u kojoj su do sad bili u pogledu varalice Šćepana. Ove je vijesti odmah priopćio Proveditur Generalni Domenik Kondulmer (Condulmer) mletačkom Senatu, svojim izvještajem, nadnevka: Zadar, 22. avgusta 1769. godine, i na kraju je nadodao, da je izdao potrebite naputke i odredbe Izvanrednom Provedituru u Kotoru, Paskvalu Cigonji (Cigogna), i „Sopra-komitu“ Dona glede sigurnosti pokrajine (Boke Kotorske).

Za tim je isti Izvanredni Proveditur, u Kotoru, sa svojim izvještajima, od 21. i 22. avgusta, priopćio Provedituru Generalnom u Zadru, dalje podatke o događajima, što su slijedili nakon iskrcanja „Moskovita“, pod turskim mjestom Spičom. Potvrđuje se prva vijest o iskrcanju Rusa Georgija Dolgorukog, kvalificiranog princa po rođenju, sa njegovom pratnjom od trideset osoba. Otišli su u Crmnicu, a od tuda na Cetinje, bez da se svrate u Stanjeviće, gdje boravi vladika Sava. Na Cetinju, dne 12. avgusta, bio je sazvan Zbor (skupština) Crnogorskih glavara, na kojem su bile pročitane vjerodajnice (credenziali) Nj. Veličanstva Carice i jedno nje pismo (gramata), kojim se potiču Crnogorci na rat protiv Turske, — dok je Rusija već započela neprijateljstva od strane Besarabije i poslala dvije ratne flote,

jednu u Arcipelag, a drugu prema Sićiliji, kojom je zapovijedao grof Aleksij Orlov, – te se pozivlju, da joj budu vjerni i da proljevaju krv protiv neprijatelja krsta, i da se nemaju pomiriti s Turcima, ako ne budu osigurani i okorišćeni njihovi interesi. Crnogorci su s oduševljenjem ovo prihvatili i zakleli su se, da će biti vazda vjerni ruskoj kruni, svečanim uvjeravanjem, samo treba da budu pomagani sa vojskom i s ostalim potrepštinama za vođenje rata. U ovoj prigodi bilo je pročitano i drugo pismo (gramata) caričino, kojim se javljalo Crnogorcima, da Šćepan Mali nije ruski car Petar III, nego prosti varalica i zavodnik. Crnogorci su toliko voljeli svoga „cara“, da su malo, vjere poklanjali riječima Georgija Dolgorukog. Ali ljubav prema Rusiji prisilila ih je, da makar za malo dadu do znanja ruskom izaslaniku, da će postupiti po njegovom savjetu t.j. da će ga otjerati kao samozvanca i varalicu.

Šćepan Mali za bolju svoju sigurnost bio se tada sklonio, po drugi put, u hridine skoro nepristupačne sela Brđani, u Crmnici i od tuda je klevetao Ruse kao laživce i da su podmićeni od Latina.

Na to je Georgij Dolgoruki dao dovesti Šćepana Malog pred njim, ali ne bez poteškoća. I Šćepan Mali je došao, jašući na konju, lijepo se noseći, s velikom pratnjom od 300 Crnogoraca. Bio je dočekan sa pucanjem pušaka, ispaljenih u njegovu počast, sa dubokim poklonima i oduševljenim pozdravima prisutnih Crnogoraca. „Evo cara iz Crmnice blago jutros i dovijeka“.

Na to se Georgij Dolgoruki snebi i smuti. Ukorio ga je oštrim riječima za što vara narod i za što se predstavlja kao da je on car Petar III, pa ga je pozvao, da kaže svoje ime i odakle je. On je mijenjao u svojim odgovorima. Napokon je izjavio, da on nije nikad rekao da je car, no Mali Šćepan, da je on najmanji čovjek od svijeta, za tim da je porijeklom iz Janjine, i napokon da je od porodice Rajčević, iz Dalmacije. Ovo mu nije vjerovao Dolgoruki već se je razgnjevio zbog tih njegovih laži, pa ga je dao razoružati i njegovu je sablju predao Guverneru Crne Gore,

a njega je uhapsio i okovana u gvožđa dao ga je zatvoriti u pouzanu klijet (čeliju) vrh svoje sobe u cetinjskom manastiru, pod stražom dvaju stražara od svoje pretnje, pošto Crnogorci nijesu htjeli, da mu čine stražu.

Zboru (skupštini) je prisustvovao i patrijarh Brkić, kojemu je Dolgoruki iskazivao veliku počast. Vladika Sava nije pristupio na Zbor, nego se ispričao, da je bolešću zapriječen, premda se predpostavlja, da je ta njegova tobožnja bolest samo vješta izlika, da izbjegne svakom uplićanju i da ne bude i on odgovoran za eventualna pogibeljna događaja. Prije zaključka Zbora (skupštine) Dolgoruki je razdijelio Crnogorcima, kao dar Rusije četeri stotine zlatnih cekina.

Jedan dio od pratnje Dolgorukoga ostao je u Brčeli, da čuva municiju, donešenu iz Rusije.

Spomenuti Jovo Knežević, iz Hercegnovoga, je sved u pratnji Dolgorukoga i služi mu kao tumač prevodilac.

Ove vijesti kotorskog Izvanrednog Proveditura priopćio je Generalni Proveditur, u Zadru, Domenik Kondulmer (Coldulmer) mletačkom Senatu, svojim podneskom iz Zadra, 1. septembra 1769. godine.

Georgij Dolgoruki općeci sa narodom u Crnoj Gori uvjerio se, da Šćepan Mali uživa veliki ugled u narodu i da njega nije moguće tako lako ostraniti iz Crne Gore. On nije bio opasan za Rusiju, nego joj je dapače bio odan kao i svi Crnogorci. Nešto zbog toga uvjerenja, a nešto zbog činjenice, da je ovaj crnogorski „car“ predstavljao neosporni autoritet i da samo on ima mogućnosti, da stvori u Crnoj Gori centralnu vlast, koju će poštovati sva plemena crnogorska, Dolgoruki je na molbu Crnogoraca odlučio, da ga pusti iz zatvora, kako ga je za tim i pustio i pred svoj odlazak iz Crne Gore dao mu je oficirsko odijelo, kapu i mač, preostalu svotu novca, oružje i sav ratni materijal, koji je bio donio iz Rusije, i ostavi ga kao gospodara crnogorskoga, da ga svak sluša i da mu je pokoran.

Knez Georgij Dolgoruki ostao je u Crnoj Gori oko tri mjeseca dana, ali njegov rad nije imao povoljnih uspjeha, najviše zbog toga, što se nije znao približiti narodu. Crnogorci su od vjkada poznati kao pravi demokrati, a Dolgoruki se ponašao kao pravi despota, kako glase izvještaji, mletačkih pretstavnika, i pokazivao se kao dobar prijatelj mletačke Republike, tako, da je predao Mlečićima 128 mletačkih bjegunaca (dezertera), koji su se bili sklonili u Crnu Goru od natrag više vremena, protiv vazdašnjeg, istorijskog običaja Crne Gore, a što je također bio jedan od povoda neprijatnosti između njega i Crnogoraca.

Crnogorci su vodili manje borbe protiv Turaka, jer istrošeni u prošlom, tek završenom ratu, morali su se ograničiti na sitnije gerilske i manje pogranične sukobe. Georgiju Dolgorukomu nije pošlo za rukom, da Brđanska plemena podigne na ustanak, i ako je svim plemenskim glavarima pisao pisma, moleći ih, da ih oni pročitaju na plemenskim zborovima. On nije ni išao kroz narod, što je bio izuzetan slučaj, jer su svi drugi ruski izaslanici, koji su do tad bili u Crnoj Gori, hodili kroz narod i obilazili crnogorska i brđanska plemena. Usto Georgij Dolgoruki je bio vrlo nepovjerljiv čovjek. Imao je fiksiju, da ga Crnogorci mrze i da ga u takvoj situaciji mogu ubiti, bilo oni, bilo Mlečići ili Turci. Jedini čovjek s kojim je on prisno sarađivao bio je pečki patrijarh Vasilije Brkić, koji inače u Crnoj Gori nije uživao nikakvo poštovanje zbog intriga, koje je izazivao i zbog sebičnosti i pretjerane gramzivosti. Takva situacija, koju je stvorio sam Dolgoruki, sa svojim prijateljem, patrijarhom Brkićem, onemogućila mu je svaki rad. Zbog toga je nenadno napustio Crnu Goru i sa svojim prijateljem Brkićem i Markom Tanovićem te sa svojom pratnjom, ukrcao se je u luci Jaz pod Mrčevijem poljem, na brod (trabakul) Lazara Jankovića, iz Tople (kod Novoga), na 24. oktobra 1769. godine, i otputovao je put Trsta, odakle će kopnenim putem u Rusiju. Sa Dolgorukom nije htio iseliti Vuko Markov Vraneta.

Popratio ih je Šćepan Mali sa sto Crnogoraca, pa kad se brod od kraja otisnuo i razvio jedra, oni se vrate preko Stanjevića u Crnu Goru. Kad su bili u svinjiškoj gori zamoli Vuko Markov Šćepana Maloga, da ga pusti poći do Maina, da vidi svojtinu. On ga pusti i Vuko Markov idući putem naiđe na pandure mletačke, koji ga na mjestu ubiše i odnesoše mrtva u Budvu. Govorilo se, da su ga prosočili nadupravitelju Marku Bubiću u Budvi za mito, isti mu seljani.– Dolgorukov odlazak nije ožalostio Crnogorce ni najmanje, kao što se prijed uvijek događalo prigodom odlaska svih ostalih ruskih izaslanika, koji su dotada bili u Crnoj Gori. Isto tako radosno su mnogi Crnogorci pozdravili odlazak patrijarha Brkića iz Crne Gore. On je bio „zli duh svakog plemena, u koje je po nesreći dolazio“, kaže u jednoj hronici kaluđer Moračkog manastira Venijamin. Dok je bio u Crnoj Gori, patrijarh Brkić se zadržavao u Piperima ili u Crmnici. Kao vrlo vješt intrigant on je u Piperima izazvao takvo međusobno krvoproliće, 1765. godine, kakvo se nije nigda desilo prije toga u tom plemenu.

X X X

Zanimivi su izvještaji mletačkih predstavnika, koji se bave Dolgorukom i njegovim odlaskom, ili kako oni kažu: bijegom iz Crne Gore. Vrijedno je zabilježiti ih ovđe.

Mletački je Senat u oktobru, 1769. godine, naredio Provedituru Generalnom u Zadru, Domeniku Kondulmeru (Condulmer), da pođe u Boku i da učini potrebite izvide o djelovanju Dolgorukoga i lažnog „cara“ Petra III“ u Crnoj Gori, pa da o svemu potanko izvijesti Senat. U posluš toga naređenja Proveditur Generalni otišao je u Boku. Svojim izvještajem iz Kotora, od 23. oktobra 1769. godine, D. Kondulmer je javio mletačkom Senatu, da su mu protivni vjetrovi spriječili

otputovati odmah put Boke. Morao se je, zbog nepovoljnog vjetrova, zakloniti u Hvar. Na 18. oktobra ušao je brodom u Boku, a na 19. stigao je pod Kotor. Na prolasku kroz kotorski zaljev bio je pričekan i pozdravljen od svih primorskih općina (komunitadi) običajnim iskazima poštovanja i počasti, i njihovi starješine (poglavice), došavši na brod, sa običajnim izrazima poštovanja i podložnosti, potvrdili su mu svoju vjernost, lojalnost i odanost prema Mletačkoj Državi.— Prva mu je bila misao tačno se izvijestiti o pravom stanju političkih prilika na granici. Po tom javlja što je doznao o iskrcavanju Rusa u Spiču. Oni su se najprije namjeravali iskrcati na obalu močvara, u Paštrovićima, teritoriju Države, gdje se je već bio iskrcao Dolgoruki sa svojom pratnjom. Neki Radan Plamenac, iz Crmnice, koji se nazivlje kapetanom u ruskoj vojsci, pristupivši ka kući Marka Davidovića, Paštrovčanina, kojega je on od prije poznao, zamolio ga je, da mu se pridruži, jer da imade osoba, koje žele s njim razgovarati.— Iz početka se je nećkao Marko Davidović po noći izaći iz svoje kuće, ali na velike poticaje svoga znanca, sklonuo se je i izašao je iz kuće. Ostao je iznenađen, kad je prispio močvarama i opazio spomenute strane osobe, po odijelu i po govoru. Dolgoruki je htio tu iskrcati sve svoje ljude, prtljage i sve ostalo, što je donio iz Rusije. Tomu se je usprotivio Marko Davidović, stavivši mu pred oči pogibelj, kojoj se tim izvrgava njegova „Komunitad“, pa je Dolgorukoga uvjerio, da obavi iskrcanje u mjestu Čanj, pod Spičom (turski teritorij), što je bilo i učinjeno. Iste noći Dolgoruki je otišao u selo Gluhido, u Crmnicu, praćen od istog Davidovića, kojemu je, u ime zahvalnosti, Dolgoruki htio darovati dobre ruke petnaest cekina, što je Davidović odbio.— Ob ovom dolasku Rusa bio je obaviješten mletački poslanik u Carigradu („Bailo alla Porta“). Hvali vladanje u ovom poslu kotorskog Izvanrednog Proveditura Paskvala Cigonja (Cigogna), koji se je znao poslužiti s ovim istim Markom Davidovićem,— preko nadupravitelja

(soprintendente) Vračena, koji se je pokazao čovjekom okretnim i pouzdanim, da uhodi korake Rusa u Crnoj Gori.

Pod izlikom svojih privatnih posala Marko Davidović je otišao u Crnu Goru i njemu je bio lak pristup k Dolgoruku.

Doznalo se je, da su osim Kneževića, Luka Ćuda i jedan njegov brat, te neki podanici iz Novoga, i neki iz Risna, na broju dvanaestorica, prešli granicu i da se nalaze kod Rusa, u Crnoj Gori. Također se doznalo, da se onamo (t.j. u Crnoj Gori) nalaze još mnogi bjegunci (dezerteri) iz Mletačke vojske. Marko Davidović je doznao, razgovarajući se sa Dolgorukijem, da ovaj očekuje dolazak velikog brodovlja sa pomoći, koje šalje njegova vladarica carica.

Dolgoruki je izrazio želju Davidoviću, da bi se rado sastao sa Provediturom Generalnim, javno ili privatno, - i utoliko ga je bio zamolio da bi se zauzeo, da se uzmogne potajno sastati sa nadupraviteljem (soprintendente) na granici, Vračenom, na što mu je bilo odgovoreno da je to nemoguće, zbog mnogo važnih razloga.

Davidoviću je pak bilo naređeno, da se oprezno zauzme, da budu povraćeni bjegunci (dezerteri), koji su iz vojske utekli iz Kotora u Crnu Goru, što mu je i uspjelo isposlovati. Po naređenju Dolgorukoga bilo je predano 28 bjegunaca Italijana, pobjeglih iz Kotora, i to bez ikakvog troška.

Na 20. oktobra, po jednom pouzdaniku crnogorskom, bilo je javljeno Provedituru Generalnom, u Kotoru, da je Dolgoruki, zajedno sa patrijarhom Brkićem i sa vladikom Savom, koji je natrag više dana bio prešao iz Stanjevića na Cetinje te sa svom pratnjom, dva sata prije dana krenuo put manastira Stanjević, ostavivši na Cetinju, Šćepana Malog, prah i olova, spremljeno i čuvano u jednoj crkvi.

„Teška je i neugodna ta nenadna vijest“, koja je bila kasnije potvrđena dolaskom u Stanjeviće istih Rusa, gdje je slijedeće noći bio doveden i Šćepan Mali.

Proveditur Generalni odmah je poslao jednog pouzdanika nadupravitelja (sopraintendente) Vračena, preko istoga Vračena, k vladici Savi, da ga u ime Vračena upozori na prijateljsku, kako je sadašnje njegovo (vladičino) vladanje u protivnosti sa obvezama, koje je on sklopio sa Prevedrim Duždom, savjetujući ga da se čim prije oslobodi od te pogibeljne družbe, koja bi mu mogla nanijeti neizmjerne štete.

„Pouzdanik je tačno ispunio, što mu je bilo povjereno i donio je odgovor, da se je vladika ispričao, tvrdeći, da pošto njegova vlast odvisi od složne privole Crnogoraca, on je, kako je to svima poznato, bio žalostan, što ju je izgubio, ujedno sa gubitkom imovine, uslijed opće pobune naroda, prije u korist varalice, a sad u korist Dolgorukoga, koji premda priznaje, da je manastir podignut na Mletačkom zemljištu ipak pretjerava, govoreći, da je sagrađen novcima njegove vladarice, pa da bi njemu samomu nanio uvredu, kogod bi zadirao u isti manastir“.

Kasnije se predomislio vladika,- piše dalje u svom izvještaju Proveditur Generalni, – pa je pisao nadupravitelju Vračenu prijateljsko pismo koje je onomu stiglo dne 22. oktobra, poslije podne, u kojemu vladika izražuje svoje veselje zbog dolaska u Kotor Proveditura Generalnog, iskazujući se vazda jednakim u osjećajima prema Prevedroj Republici; žali se da je oslabljen od starosti i šteta, nanešenih mu od neukih Crnogoraca i od lažnog varalice. Tražim posredovanje nadupravitelja, da mu isposluje od vlasti dozvolu, da može poći na primorje Duždevo, da obavi svoj pastirski pohod po starinskom postupku, pa nuzgredice javlja, da onaj gospodin, koji je onamo stignuo (cilja na Dolgorukoga) namjerava preći u Crmnicu.

Na ovo vladičino pismo činio je Proveditur Generalni, da mu nadupravitelj Vračen odgovori u kratko, da mu ne može biti udovoljeno želji, dok on ne ispuni obaveze, pismeno učinjene sa Zuanom Zustom (Giovani Giusti, bivši Izvanredni Proveditur u Kotoru), kad se je radilo, da mu se dozvoli povratak u Stanjeviće.

Drugim svojim izvještajem iz Kotora, dne 26. oktobra 1769. god. broj 49, Proveditur Generalni Domenik Kondulmer javlja Senatu, u Mletcima, kako je na 25. oktobra, u rano jutro doznao, da je Dolgoruki otišao iz manastira Stanjevića i da je u noći između 24. i 25. ovog mjeseca otputovao. „Velika uzbuđenja koja sam opravdano imao – izražuje se Kondulmer u prvim časovima moga dolaska na ove strane, zbog prijelaza Rusa Dolgorukoga sa Cetinja u manastir Stanjevića, pravom su se umirila viješću, koja mi je stigla jučer u jutro o naglom njegovom odlasku iz rečenog manastira i iz svega ovoga područja, sa patrijarhom Brkićem i sa svom svojom pratnjom, uzevši zgodnu priliku tamne i burne noći 24–25, da se kradomice ukrca na brod u luci Jaz, skoro jednu milju daleko od Budve. – Uslijed pisama koja je upravio vladika Sava nadupravitelju Vraćenu i odgovora kratkih i značajnih koje sam ja činio, da se dadu istom vladici, kako sam izvijestio preponiznim zadnjim izvještajem, pošto se doznalo, da neustrpljivi Crnogorci, videće da ne prispijeva velika flota, obećana od Dolgorukoga, sa pomoćima njegove vladarice bili su počeli sumnjati o njemu, pa mi se to činilo kao zgodan čas, da vješto pokušam uliti sumnju u dušu Rusa, tako da bude nagovoren, da se odalji od ono čeljadi po naravi okrutne i duha vazda buntovnog i nestalnog.

Pod izlikom da onamo otiđe poznati Davidović, postigne iskup preostalih bjegunaca činio sam, da mu nadupravitelj stavi u dužnost, da uputi lukavom oprežnošću, vazda kao od svoje strane, Dolgorukoga o rečenim sumnjama dodavajući mu, da je već uzaludna nada, da će doći očekivana flota, koja je kako je on čuo, da se opće govori, bila napadnuta od zarazne (epidemične) bolesti, i ostala je u morima Engleske.

Davidović je sretno uspio u svojoj misiji i amo se povratio sa četrnaest vojnika Talijana i dva vojnika prekomorska i izvijestio je, da je Rus već bio pripravan povratiti i neke druge bjegunce,

koji su se bili sklonili u Crnu Goru, ako nijesu oni prošlih dana pobjegli u Turske strane.

Njegova (Davidovićeve) povjerljiva priopćenja Dolgorukomu učinila su jaki dojam na njegov duh, jer pri oprostaju od njega preporučio mu je, da se brzo k njemu povрати, bez odgode, jer mu je prešno potreba od njega.

I doista Davidović odmah bi poslan na one strane, jučer u jutro, i netom je bio na pô puta, naišao je na jednog svog slugu, koji se k njemu žurio i obznanio ga, da ne prosljeđuje dalje, jer da je Dolgoruki pobjegao one noći i ukrcao se na brod u Jazi. Crnogorci iznenađeni tim neočekivanim otkrićem bili su uzbuđeni protiv njega (Davidovića), okrivljujući ga bučnim glasovima, da je on začetnik (autor) ovog bijega sa čestim posjetama i tajnim razgovorima, vođenim na Cetinju i u Stanjevićima, sa istim Rusom.

Takove su prve vijesti, što sam imao o bijegu „Moskovita“, koje su mi bile priopćene od zaslužnog nadupravitelja priloženim izvještajem. Danas pak pošlo mi je za rukom doznati još tačnije potankosti od Andrije Trapovića i Mata Batlaića, mornara iz Hercegnovoga.

Oni su mi kazali, da su dana 20. ovoga mjeseca oni odonud (t.j. iz Hercegnovoga) otputovali, skupa sa jednim trećim mornarom, po imenu Simom Vucarom, sa jednom lađom i sa svjedodžbom o zdravlju i putnim listom (passaporto), zajedno sa patrnom Lazarom Jankovićem, iz Tople, područja Hercegnovoga, pozvani od istoga, da mu posluže kao mornari na jednom trabakulu, vlasništva nekih iz Paštrovića, a koji im je rekao, da ide kupovati u Budvi i sa kojim je namjeravao povratiti se u Boku.

Kad su onamo stigli, sklopljen je kupoprodajni ugovor između Jankovića i vlasnika broda, koji je za svotu od 200 cekina prešao u vlasnost istog Jankovića, baš na dan 23. tekućega.

Slijedećeg dana, 24. tekućega, patrni Janković je naredio mornaru Trapoviću, da otiđe u Budvu, da potvrdi svjedodžbu o

zdravlju i da uzme tu ispravu, koja je bila ostala u uredu one kancelarije. Trapović izvršivši tu naredbu povratio se je za tim na brod.

Poslije 24 sata naredio je patrun Janković, da se digne sidro, a pošto se to nije moglo odmah učiniti, dao je posjeći sidrenjak (gomenu) i brodom su otišli u luku Jaz. Janković je naredio mornarima, da pomnjivo paze (gledaju) na kraj, i ako vide kakav znak ognja, da ga odmah obavijeste o tome.

Oko 4 sata ukazao se taj znak i obaviješten patrun Janković, on je sa jednim mornarom odmah ušao u čamac i odvezao se je na kraj i povratio se je sa princom Dolgorukim, sa još 12 osoba, između kojih je bio poznati Jovo Knežević, iz Hercegnovoga, rođak istog Jankovića.

Pošto su bili iz čamca ukrcani na brod Dolgoruki i ostali, patrun se povratio sa mornarima istim čamcem na kraj, da prihvati druge osobe, i tad ona dva mladića, bojeći se za svoju sudbinu i u nemogućnosti, da se povrate u svoje rodno mjesto, budući da su čuli od patruna, da moraju otići u Trst, obojica stvoriše odluku, da pobjegnu, i kriomice, u mračnoj noći, utekli su i zaklonili su se iza jednog krša, gdje su ostali do slijedećeg jutra i od tud su videli proći trabakul, krcat sa mnogo čeljadi; koji je sa jakim vjetrom od juga (*širokom*) jedrio put donje Pokrajine.

Ovako su ovo ispričali spomenuta dva mornara i za potvrdu, da su kazali istinu, jedan je od njih, i to Trapović, pokazao Ispravu o kupovici Trabakula, koja je kod njega ostala, zajedno sa svjedodžbom o zdravlju.

Bez imalo odlaganja, imam čast podnijeti, na časno znanje Vaše Prevednosti (t.j. Dužda), spomenuti preznameniti događaj, po jednoj posebnoj gajeti, pridržavajući se u buduće, da podastrem časnom javnom znanju (a venerata Publica cognitione) sve ono, što budem potanje doznao glede osobe Nepoznatoga (dell' Ignoto), koji se prema glasu, što se prosuo, od Rusa bio pušten na prvašnju njegovu slobodu, u Crnoj Gori.

Također pisao sam susjednom Paši u Skadru, netom sam ovdje stigao, jedno pismo, sadržaja priloženog prijepisa, da ga obavijestim, kako sam učinio i onomu u Bosni, da sam došao ovamo u svrhu, da obavim običajni službeni pohod Pokrajine, pa sam tako i jednomu i drugomu, cijenio shodnim, u znak iskrenosti i prijateljstva, priopćiti gornji događaj, na način, kako će Vaša Prevedrost (t.j. Dužd) razabrati iz ovog izvještaja.

Trećim izvještajem iz Kotora, od 7. novembra 1769. godine, Broj 50, Proveditur Generalni Domenik Kondulmer izvijestio je mletački Senat, da se je bio prosmo glas, da je također i nepoznati Šćepan bio odveden od Dolgorukoga, ali po izvješćima puzdanika ja pak držim, da je on ispratio Rusa sve do obale, gdje se imao ukrcati na brod, i tu, pošto su se zagrlili Šćepan, da se je povratio u Stanjeviće, gdje se je zadržao kod vladike Save, pa da će se uskoro povratiti u Crnu Goru.

Glede manastira u Stanjevićima kaže, da se je namjeravalo prije porušiti ovaj manastir ili ga preudeliti za vojarnu, ali se je od toga odustalo, da se ne uzbudi osjetljiva neugodnost kod Vladike i uznemirenost kod onih kaluđera. No ob ovom pitanju valja razmišljati i odlučiti, baš obzirom na skorašnji boravak Rusa u njemu i radi eventualnog boravka, što bi mogao u njemu učiniti rečeni Šćepan.

Stoga moli Senat, da mu se izdade shodna odredba u predmetu, da ju on uzmogne odmah slijepo izvršiti.

Četvrtim izvještajem iz Kotora, od 17. novembra 1769. godine, Proveditur Generalni Domenik Kondulmer, javio je Senatu, da je poslije naglog bijega po noći „Moskovita“ iz manastira Stanjevića, dotično iz Crne Gore, doznao po pouzdanicima, da se je brod vidio slijedećega dana u luci Koločep (Calamota). Plovio je naprijed put Trsta. – Izdao je oprezne odredbe, da na povratku brod bude zaustavljen, a tako i kapetan Janković, sa mornarima. U tu svrhu poslao je potpukovnika Dandria d’Oltramarini, sa njegovom „gaetom“, da obiđe obale pokrajine, sa shodnim naredbama“.

Na ovaj način, misli on, da će se moći što god doznati o „osobi“, koja se je kvalificirala s naslovom generala i princa Dolgorukoga, buduć da je opća sumnja, da on nije baš taj.

Oslonjena ta sumnja na okolnosti, o kojima treba mnogo razmišljati, njegova sramotnog bijega, misli se, da je prije on kakav pustolov, poslat k onom narodu, u svrhu, da posije nove smutnje fanatizmom grčkog (t.j. pravoslavnog) pučanstva i moguće, da se ta zasjeda skovala u Trstu od Rusa Orlovića, dogovorno sa onim trgovcima Grcima (t.j. pravoslavnima) i glavnim uputama poznatog Vasa Kneževića i dosta poznatog pukovnika Šarovića ili ti Petrovića.- Pomnjivo će on dalje sve istraživati, da se otkrije prava istina“.

Petim izvješćem iz Kotora, od 27. novembra 1769. godine, Proveditur Generalni Domenik Kondulmer izvijestio je Senat, da se je povratio potpukovnik Dandria sa svog puta, i da mu je javio, kako je doznao, da brod, koji je vodio Dolgoruka i one Ruse, nije otišao put Trsta, kako se je isprva mislilo, već put obala Papinske Države. Zatekla ga je u moru velika oluja, koja mu je oštetila jarbole i odnijela mu „il coppano“, tako da se je zaklonio u luku Jakina (Ancona) i tu usidrio, gdje su svi, – pošto nijesu imali svjedodžbe o zdravlju – bili zaklonjeni u onamošnje „Lazarete“, a bilo ih je oko pedeset. Pošto su izjavili, da su „Moskoviti“ i bjegunci iz Crne Gore, onaj Namjesnik (Luogotenente) odmah je o njima izvijestio u Rim, pa očekuje daljne naputke i odredbe.

Ove vijesti potvrđuju i neki kapetani „Tartana“, koji su stigli u Zadar iz onih strana, kao što i mnoga pisma trgovaca, koji dapače nadodavaju, da su prije nego je prispio u Jakin „trabakul“, onamo stigle dvije osobe sa kočijom, a da se ne zna odakle su, ali po njihovoj nošnji (odjeći), drži se, da su Bokelji, i glas kola, da bi to mogli biti otac i sin ili braća Vasa Kneževića, pristaše Dolgorukoga, pošto su ih kasnije videli u dugom i opetovanom razgovoru s ovim. Biće svakako o tome izvijestio mletački konsuo. U toliko on (Proveditur Generalni) mu je pisao, da bi

mu javio štogod dozna o tim Rusima i o namjerama kapetana „trabakula“ i ostalih podanika, radi njegovog daljnjeg ravnanja.

Šestim izvješćem iz Kotora, dneva 8. decembra 1769. godine, broj 55, Proveditur Generalni Domenik Kondulmer, javio je Senatu, da je uslijed naređenja, datog mu sa Dukalima od 18. novembra 1769. godine, raspoložio bio potrebito, da se sa vojskom zaposjedne manastir u Stanjevićima. Poslao je pouzdanog pukovnika Rada Maina sa nekoliko časnika i sa dvijestotine vojnika noću dne 4. t.mj. (decembra) u 2 sata, da oprezno i nenadno zaposjednu manastir, ali im to nije uspjelo. Opazili su ih pastiri, koji su dali znak sa hitcima iz pušaka i tim alarmirali narod. Priskočiše na to Crnogorci, zaposjedoše manastir Stanjevići i sve bližnje vrhove gora. Bilo ih je preko 2000 oružanih ljudi. Prosuo se je bio glas, da Crnogorci namjeravaju zaposjesti i manastir u Mainama. Stoga, da ih preteče pukovnik Rade Maina, sa svojim ljudima, otišao je u Maine i zaposjeo je onaj manastir, potpomognut u tom pothvatu od triju općina (Maina, Pobora i Braića), kao što i od Grbljana. Crnogorci su ih nastojali u tomu samo ometati, sa čestim pucanjem iz džeferdara, ali dakako sveder, kako je njihov običaj, sa vrhova gora i iz velike daljine.

Pošto nije uspio prvi pokušaj (glede manastira Stanjevići) treba počekati zgodnu priliku, da se izvrši naum.

Jednim izvještajem iz Kotora, svrhom januara, 1770. godine, broj 60, Proveditur Generalni Domenik Kondulmer, javio je mletačkom Senatu, da poznati Šćepan slijedi mirno boraviti u svome boravištu u Crmnici, gdje se je također povukao i stari vladika Sava, poslije pokušaja u Stanjevićima i on mi je pisao jedno pismo, na srpskom jeziku (in lingua serviana) sadržine, kako u priloženom prijevodu.

Nakon bavljenja od tri mjeseca i pô u Kotoru, Proveditur Generalni Domenik Kondulmer, povratio se je u Zadar, na svoje službeno mjesto, ispraćen običajnim počastima.

X X X

Poslije odlaska Georgija Dolgorukoga iz Crne Gore „car“ crnogorski, Šćepan Mali, još je većom energijom nastavio, da sređuje međuplemenske prilike u Crnoj Gori. Sa ono nešto novca, što mu je pri odlasku ostavio Dolgoruki on je odlučio, da osnuje stalni sud za Crnu Goru, koji bi imao općeplemenski značaj. Zbog toga je sazvao na Cetinju narodnu Skupštinu, na koju su došli svi plemenski glavari i dosta naroda. „Car“ Šćepan Mali uzeo je prvi riječ i između ostaloga je rekao, da „stanje u našoj zemlji iziskuje, da stvorimo jedan sud od najuglednijih ljudi, narodnih prvaka, iz raznih plemena, koji više neće pripadati jednom plemenu nego svima nama“. Ovaj prijedlog „Cara“ Šćepana Malog izazvao je oduševljenje kod naroda, ne zbog toga, što je osjetio, da će to biti vrlo korisna ustanova, nego mnogo više zbog toga, što to hoće „car“. Narodna skupština je zatim, na „carev“ prijedlog, odredila dvanaest najistaknutijih plemenskih glavara iz raznih crnogorskih plemena, da sačinjavaju taj narodni sud i skupština se saglasila, da će ispunjavati sve zaključke ovog izabranog narodnog suda. Tako je osnovan prvi stalni narodni sud u Crnoj Gori.

„Car“ je naredio, da ovaj Sud ostane stalno kod njega i radiće pod njegovim pretsjedništvom, kada se bude imalo riješavati o nekim krupnijim pitanjima međuplemenskih odnosa. To mu je bilo potrebno zbog toga, što je prilikom građenja komada puta, u Crmnici, bio teško ranjen, u junu 1770. godine. Da se olakša i poboljša sveza između jednog kraja i drugog kraja u Crmnici. On je naredio, da se sagradi novi put s Rijeke u Crmnicu. Jednog stanovitog dana mjeseca juna, 1770. godine, otišao je na lice mjesta, da osobno pregleda i nadzire radnju puta. Pođe da vidi rašta se utješila jedna mina, i kad se primakne mina upali i

zadade mu po životu više teških rana. Izgubio je desno oko i ostao sakat u jednoj ruci i ohromio u jednu nogu. Bolovao je godinu dana u manastiru Brčeoskome.

„Šćepan – pisao je novi Izvanredni Proveditur u Kotoru, sad Gaetano Molin, Provedituru Generalnomu u Zadru, dneva 16. jula 1770. godine - pošto je bio teško ranjen od mine, obilazi mjesta po Crnoj Gori, u jednoj bogatoj i dragocijenoj nosiljci (ricca e nobile portantina) od vrijednosti šezdeset cekina kao da je kakav rimski diktator, koji se dao po Rimu nositi u naslonjaču (in sedia curule) i prima mnoge mazge, naprćene cukrom (šećerom), kafom i poslasticama, i vladika Sava ne prestaje, da mu iskazuje velike počasti“.

Pošto se Šćepan Mali nije mogao kretati, nije mogao pohađati raštrkana crnogorska sela, kao što je do tad običavao, pa je stoga htio, da narodni sud kod njega sudi, da izvršava njegovu volju i da ispunjava njegova naređenja. On je bio toliko vješt u običajnom pravu svih plemena, da je, na osnovu narodnih običaja i navika, uvijek uspješno riješavao svaki međuplemenski spor i podpomognut od iskusnih narodnih glavara, koji su bili kod njega u sudu, uspijevao je, da bez ikakvih prosvjeda od ma kog plemena, rješava na zadovoljavajući način svaku svađu i svaki spor, koji bi se ma gdje pojavio, u Crnoj Gori.

„Car“ Šćepan Mali nije stalno držao kod sebe sve članove narodnog Suda. Obično je polovicu od njih slao kroz plemena, a sa ostalijema je u međuvremenu riješavao hitnija i važnija pitanja. Svima plemenskim glavarima naredio je, da u svemu moraju izvršavati naređenja članova stalnog narodnog suda, kada dođu u njihova plemena. U slučaju, da im se učini kakova smetnja ili da ih se napadne zbog suđenja u kojem plemenu, on je primjenjivao vrlo oštre kazne, takve kazne, kakve bi se teško mogle zamisliti za vrijeme dotadašnjih vladika. Tako je jednom prilikom, 1772. godine, naredio, da se objesi jedan ugledni katunski glavar, samo zbog toga, što nije pristao, da plati globu,

koju mu je odredio narodni sudac, član stalnog suda. Tako se je dogodilo i sa jednim glavarom u Crmnici. A sigurno, da to nijesu bili iznimni slučajevi, nego ih je moralo biti više, po svoj prilici u svim plemenima. Po „carevoj“ naredbi obješen je jedan Donjokrajac, samo zbog toga, što je udario čibukom svoga brata, uglednog Katunjanina, koji je služio kod „cara“ kao dobar poznavalac katunskih običaja. Jednog Lješnjana je objesio o jedan brijest, na Njegušima, pred svojim stanom, zbog toga što je bio optužen, da je zadržao u svojoj stoci jednu ovcu „prestalicu“, a da je nije prijavio mjesnom narodnom glavaru. Tek kasnije se utvrdilo, da taj Lješnjanić nije bio kriv, pa kada je to doznao „car“, po izvještaju jednog mletačkog izaslanika „plakao je kao malo dijete i čupao kose sa glave, kao da se bio pomamio“. Mjesec dana poslije toga nije nikome sudio, niti je dao, da ga na nosiljci iznose pred kuću, kako je to svaki dan do tada običavao.

Sporazumno sa guvernaturom, sa serdarima, vojvodama i sa knezovima „car“ se je na 24. septembra 1771. godine obratio na Mletačku Republiku, da mu se izjasni: da li se ona nalazi u stanju mira ili rata sa Ruskom Vladom, jer u posljednjem slučaju Crna Gora mora se staviti na stranu Rusije.

Za tim je nepromišljeno dao podignuti jednu malu tvrđavu na glavice crnogorske, koje su prema Spiču, turskom teritoriju. Turci su se vojnom silom usprotivili, da konačno dovrši tu gradnju, pa je bilo mrtvih i ranjenih, s jedne i druge strane.

Po tom se udružio sa braćom Markom i Davidom Radanovićem, iz Paštrovića, da nagovore Paštroviće, da zajedno sa Mainama, Poborima i Braićima podignu ustanak, u korist Crne Gore, i da se konačno odreknu podanstva Mletačke Republike.

Iza toga, dogovorno sa mladim vladikom Arsenijom Plamencom, – kojega je prije bio dao izabrati kao pomoćnika starom vladici Savi – poslao je u Paštroviće kaluđera Jeliseja Popovića da poučava u hrišćanskoj vjeri Paštrovčane, katoličkog obreda, u svrhu da ih obrati na pravoslavnu vjeru. Kaluđer Jelisej

Popović bio je iz Srijema. Došao je u Crnu Goru sa patrijarhom Brkićem. Učio je u crnogorskom Primorju mnoge đake na knjigu. Živio je najviše u selu Lastvi, a umrô u Crmnici. Kad je bio bolestan pri smrti preporučio, da ga mrtva svećenici okupaju. Ovi su poslije kazivali, da je bio žensko čeljade, što su mnogi i prije mislili i za njegova života, ne samo zato što je bio ćoso (golobrad, bez brka i bez brade), no i po načinu njegova življenja.

A ovo je on sve činio u isto vrijeme, kad je ukazao neočekivanu udvornost prema mletačkoj Republici, predavajući joj dva njena podanika, prebjegla u Crnu Goru, da izbjegnu kazni, jer su bili ubili, na izdaju, u blizini Budve, mletačkog poručnika Venturinja.

Dubrovčani su u Rusko-Turskom ratu potpomagali Turke i pri ruskoj opsadi grada Korona, na Moreji, djelotvorno su sarađivali na turskoj strani. Zamjerili su se stoga grofu Aleksiju Orlovu, zapovjedniku Ruske ratne flote u Sredozemnom moru, pa im on zaplijeni nekoliko njihovih trgovačkih brodova i prijetio im je, da će im oboriti Dubrovnik. Kad to čuše gospoda Dubrovačka, domisle se sprijateljiti se sa Šćepanom Malim, da ih pomiri sa Orlovom, pa mu pošalju na dar poslastica, vina, rakije, voska, svite, bogato odijelo, oružje i jednu pozlaćenu nosiljku. Šćepan Mali primi u Brčeli te darove i obeća Dubrovčanima, da će smekšati Orlova, no u isto vrijeme piše Dubrovčanima, da mu povrate blago i zaklade, što je ostavio u Dubrovniku na pohrani Đurađ Branković Smederevac 1440. godine, kad ga Murat gonjaše. Na to Dubrovčani pošlju oružje Đurđevo i sve što se kod njih nalazilo, osim starinskih pisama i otpišu Šćepanu, da kod njih nije ništa više ostalo Đurđeva.

Dubrovčani su i protiv mletačkih interesa, šurovali sa Šćepanom Malim i šaljali mu darove i razne poklone.

Izvanredni Proveditur u Kotoru, Gaetano Molin, poslao je Provedituru u Zadru, da bude proslijeđen i Senatu, u Mletke, slijedeći dokumenat:

„Gospodaru Šćepanu Malom

Zapovjedniku i Upravniku Crne Gore u Skenderiji

Bilo nam je dojavljeno od kapetana Marka Paskvali, podanika ove Republike, što mu je pisao izgladni i velikog poštovanja dostojni kaluđer Teodozij Marković, po Mihajlu Tebenzia, koji je ovđe bio gost, i buduć da je isti Mihailo povjerljivo kazao uzrok, zbog čega je došao u ovu Državu, poslat od Vas, mi ćemo uznastojati, zbog našeg osobitog i najvećeg poštovanja prema Vašoj osobi i za bolju službu preslavnoga i premoćnoga ruskoga carstva (gloriosissimo e potentissimo impero russo), da bude bez odlaganja izvršeno i potpuno ispunjeno, na što moguće bolji način, što ste Vi naredili rečenome Mihajlu i povjerljivo mu naložili. Ovom prilikom mi također molimo Vaše milostivo Gospodstvo, da biste izvoljeli prijateljski pisati i na što jači način preporučiti Generalu na čelu, u svakom pogledu slavnom, Gospodinu Kontu Aleksiju Orlovu, opunomoćeniku ruskog carstva, ovu Republiku, e da ona uzmogne uživati previsoku zaštitu i milost Preuzvišene Gospođe, koja samovlasno raspolaže sa istim Premoćnim Carstvom (onde possa godere l' altissima protezione e grazia della Eccelsissima Signora Dispositrice Sola dell' stesso Potentissimo Impero).- Koliko više mi želimo i volimo, da čim prije budemo uživali ovo dobro, toliko se pouzdano nadamo, da ćemo ga postići s Vašim posredovanjem, i da će biti pripoznato naše srce i naša uslužnost, koju smo u toliko prilika ukazali.- Tako se nadajući, uvjeravamo Vas o našoj zahvalnosti, koju ćemo ukazati neiskazanoj Vašoj dobroti i uživajući razumno, kako treba, gore rečenu milost, pokazat ćemo djelom istu zahvalnost.- Očekivat ćemo čim prije vaš prijateljski odgovor i rečenog Mihajla, i želeći Vam od Boga sve najviše počasti, ostajemo

Iskreni i Vaši pravi sluge i prijatelji

Rektor i Vijećnici Dubrovačke Republike.

Dubrovnik, 14. avgusta 1772.

U odnosnoj popratnici od 19. avgusta 1772. godine, Izvanredni Proveditur u Kotoru, Gaetano Molin, govori da postoji, bez dvojbe, savez između Dubrovačke Republike i Šćepana Malog, pa stavlja u vid zgodan čas da se poduzmu stroge mjere protiv zastave svetoga Vlaha; ali budući da je Proveditur Generalni u Zadru, doznao, da je gornje pismo Dubrovačke Republike bilo poslato Šćepanu Malomu, u času, kad je Porta (Turska Vlada) u Carigradu, bila naredila Dubrovačkoj Vladi, da svom pospješnošću naoruža dvanaest svojih brodova (važela) i da priopći imena dotičnih kapetana, zapovjednika brodova, što je bilo teško izvršiti vladi u Dubrovniku, sa gledišta štednje, a k tomu i sasvim pogibeljno, obzirom na pogled ruske flote, koja se kretala u blizini Dubrovnika, kao što i obzirom na neprijateljstva, koja Crnogorci ne bi kanili, da poduzmu protiv Dubrovačke Republike; tako da rečena Dubrovačka Vlada, bez da se pokaže neprijateljskom prema ikomu, nije učinila drugo, nego je molila zaštitu od one vlasti, koja bi joj ju mogla najbolje i najjače pružiti,- naredio je, da se tomu događaju ne dade važnost i da se ograniči postupak samo na strogo nadziranje (kontrolu) Duubrovčana, dotično da se pazi na njihov rad.

Reklo bi se, da su upute Ruskog Dvora bile više jasne.

Mletački pouzdanik iz Crne Gore poslao je Izvanrednom Provedituru u Kotoru, Gaetanu Molinu, izvještaj od 10. novembra 1772. godine, koji glasi:

„Stignuo je ovamo natrag deset dana neki Savić Barjanović, bivši sveštenik, a sad namješten u redovitoj ruskoj vojsci, u činu višeg stražmeštara (sergente maggiore), čovjek na dobrom glasu i odličnih svojstava, premda je Crnogorac rodom, koji je po nalogu Rusije ponovno podigao ugled Šćepanu Malom, kojemu je donio rezervirane naredbe, za to da Šćepan Mali bude držan i poštovan u svojstvu Poglavice (capo). Netom je on primio ove naredbe iz Rusije sazvao je opću skupštinu svih glavara, na

kojoj je priopćio primljene povjerljive naredbe, koje su mu bile poslate pismeno od Ruskog Dvora, po rečenom Saviću i da je odmah sporazumno sa istim glavarima odredio nekog Gojina, iz sela Gradina, za pukovnika, te da odredi od svoje straže 80 ljudi, da vrše pravdu, u koju svrhu da podigne tri vješala, u tri različita mjesta, da može utamničiti sve okrivljenike za velike krađe; da ih ima na broju 37, koji su se predali, od kojih je jednoga objesio, te da je po nagovoru istog Šćepana bilo određeno jedno odaslanstvo, koje da bude poslato na Ruski Dvor, za troškove da je pozvao, na energičan način, vladiku Savu, da ih podmiri potrebitim novcem“.

Nakon ovog izvještaja slijedio je drugi izvještaj od istoga pouzdanika, nadnevka 30. novembra 1772. god., kojim je obavijestio pomenutog Izvanrednog Proveditura u Kotoru, da je Šćepan Mali poslao jednog od braće Radonovića, iz Paštrovića i to baš Davida k ruskom admiralu, kontu Aleksiju Orlovu, koji se tada nalazio u Pizi (Italija), i da je od ovoga donio 1.000 cekina i nove upute (instrukcije) za Crnu Goru.

Cilj Rusije, da podržava sveđ živu agitaciju u Crnoj Gori bio je baš taj, da prisili Portu, da drži i dalje u ovim stranama, kao motreću vojsku, one dvije svoje vojske, koje je poslala 1768. godine, iz Arbanije i iz Bosne, zbog pojave Šćepana Maloga, i da tako spriječi, da ta vojska ne bi pošla, da pojača tursku vojsku, koja se bavi na Donjem Dunavu i u Besarabiji; iliti, ako bi Porta naredila da te vojske krenu, tad da Crnogorci provale u pogranična turska mjesta, koja su skoro sva naseljena od hrišćana i stoga dobro sklona, da podignu jedan opći ustanak.

A treba priznati, da je Šćepan Mali znao obavljati svoje poslove s dobrim uspjehom, na zadovoljstvo Rusije; jerbo s jedne strane nalazimo dvije turske vojske nepomične na svojim prvašnjim položajima sve do mjeseca novembra 1773. godine, a s druge strane on je sticao sve to veći ugled i sve to veće poštovanje i sve to veći upliv, kod svojih podčinjenika, kao što i kod inostranaca.

„Car“ Šćepan Mali je naredio članovima stalnog narodnog suda, da pošalju naredbu svima plemenskim glavarima, da se popiše stanovništvo u svim crnogorskim plemenima. To je prvi popis pučanstva, koji se imao obaviti u Crnoj Gori. Popis je počeo, da se vrši u mjesecu avgustu, 1773. godine, a razvijao se je vrlo sporo zbog toga, što nije bilo pismenih ljudi u Crnoj Gori, koji bi se mogli razići među narod, da pospješe taj važni narodni posao, nego su samo kaluđeri i pismeni ljudi iz Primorja, vršili taj posao. „Po mjesec dana ostajalo se u pojedinom selu, dok se izvrši popis“, kaže kaluđer Savatije, iz manastira u Mainama. Žaliti je, što ovaj popis nije podpuno dovršen, jer je rad na popisu prestao nenadnom, nasilnom smrću Šćepana Maloga.

Mlečići i Turci su sa velikom pažnjom pratili rad „cara“ Šćepana Malog. Bilo je jednima i drugima mnogo sumnjivo, što ga Georgij Dolgoruki nije otjerao iz Crne Gore, kad je otvoreno o njemu govorio, da je samozvanac, pustolov i varalica. To što je Šćepan Mali ostao i dalje kao crnogorski „car“ gospodar, uvjeravalo je i Mlečiće i Turke, sve to više, da Rusija sa njim pravi neku pogibeljnu kombinaciju, iz koje može, da se izradi, kad li tad li „svaki đavo u ovom vilajetu“, kako je pisao Skadarski paša. Bojeći se od kakovih „ruskih kombinacija“, kao i što od „careve“ velike popularnosti i velikog ugleda, što ga je uživao kod naroda, u Crnoj Gori, skadarski vezir – Mahmut-paša Bušatlija, potkupio je novcem i obećanjima nekog Grka, Stanka Palikardu, koga su nazivali Niko, a koji je služio kod Šćepana Malog, da ga ubije, što je ovaj i izvršio, na 22. septembra 1773. godine, kako je javio kotorski Izvanredni Proveditur Generalnom Provedituru, u Zadar.–

Stanko (rečeni Niko) Palikarda nije bio rodom ni Crnogorac, a ni Mlečić, nego pravi Grk, iz Moreje, odakle je pobjegao u Ulcinj, a iz Ulcinja u Crnu Goru, da se ukloni traženju Turske Vlade, koja bi ga bila uhapsila i možda objesila, zbog počinjenih zločina.

Treba ovde spomenuti, da je Šćepan Mali, od kad je bio onako teško ranjen od eksplozije mine, držao za svoju ličnu potrebu, dva Crnogorca, koji su mu previjali rane i obavljali ono, što im je on naređivao, te ga pratili na putovanja, koja je kad kad poduzimao, u službene svrhe. No, ili se nije sasvim pouzdavao u vjernost ove dvojice Crnogoraca ili mu je ovaj lukavi Grk iz Moreje, znao bolje goditi svojim laskanjem i svojom preprede-nošću, a k tomu bio je po zanatu brijač, Šćepan Mali je jednog dana otpustio iz službe ova dva Crnogorca, a zadržao je kod sebe onoga Grka, za svoju ličnu službu, da ga brije i šiša. Na to je Grk svu svoju veliku pomnju postavljao, da sve to više ugodi i omili svome gospodaru i kao dokaz, da je odlučio, da neće nikad u bu-duće ostaviti svoga gospodara, zamolio ga je, da mu dade jedan dopust da pođe u Skadar, da dovede svoju obitelj. Za vrijeme tog njegovog dopusta i bavljenja u Skadru, za nj je doznao i skadar-ski vezir, Mahmut paša Bušatlija, pa ga je k sebi pozvao; nago-vorio ga je i potplatio, da ubije svoga gospodara, Šćepana Malog.

I doista, netom se Stanko (Niko) Palikarda povratio iz Skadra sa dopusta, uhvatio je zgodu, dana 22. septembra 1773. godine, kad se je Šćepan Mali nalazio sam u svojoj sobi, a i u manastiru, pošto su bila otišla ona dva kaluđera, koji su mu obično činila društvo, van u vinograd, zbog trganja (berbe); istrgnuo mu je nož, što ga je on vazda držao o boku, pa mu ga je brzim zamahom, urinuo u srce i tako ga ubio. Za tim je pokupio što je bilo najboljega, uzjahao konja Šćepanova i odmah pobjegao iz Crne Gore i otišao u Skadar kod spomenutoga vezira Mahmut-paše Bušatlije, koji ga je lijepo dočekao i obdario s odijelima i sa dvije hiljade pijastara. Ovako glase izvještaji mletačkih vlasti, dočim se u narodu pričalo, da je Stanko zaklao Šćepana Maloga pri brijanju, prerezavši mu britvom grkljan, a istoričar Jagoš Jovanović u pomenutoj svojoj Istoriji Crne Gore bilježi, da je ovaj potplaćeni Grk zaklao pri spavanju „cara“ noću 23. januara 1774. godine (vidi o.c. str. 148).

Sve obavijesti vladike Sava, načelnika Budve, konta Andrije Balbija i nadupravitelja (sopraintendente) teritorija na granici, Stijepa Vračena, svjedoče jednako o prevelikoj žalosti i golemom uzbuđenju i zbrci (konfuziji), jedva vjerovatnoj, što je sve ovako tragični svršetak Šćepana Malog prouzrokovao u Crnoj Gori, zavivši u crno sav crnogorski narod. I vladika Sava i budvanski načelnik konte Andrija Balbi i nadupravitelj Stijepo Vračen isključuju sasvim (nel modo più assoluto) svako učešće Crnogoraca u izvršenju ovog ubojstva. Nego još biva nadodano tim obavijestima, premda ne sa svom sigurnošću, da je jednom Crnogorcu, ne bez velike pogibelji za svoj život, uspjelo zaklati na javnom trgu, u Skadru, ubojicu Grka Stanka (Nika) Palikardu.

Šćepanu Malom Crnogorci su priredili uprav sjajan, veličanstven sprovod, sa izvanrednim sudjelovanjem naroda, koji je kukao i lelekao za svojim Gospodarom „carem“. Sprovodu su prisustvovali i mnogi Bokelji, podanici Mletačke Republike, a i nekoliko pravih Mlečića.

Bio je pokopan posred crkve manastira u Brčelima i na grob mu postavljen spomenik, visok tri noge, pokriven sa jednim prostrućem od crvene svile (strato di seta rossa), u znak poštovanja prema ličnosti, toliko poštovanoj i cijenjenoj od Crnogoraca.

Takav je nesretan svršetak imao ovaj tajanstven čovjek, na izmjenice, čas proganjan, a čas pogodovan od sreće; čovjek takvog uticaja, da je ipak za vrijeme od sedam godina vladao voljom, sigurno ne tako lako povodljivih, ratobornih Crnogoraca; izazvao dolazak dviju turskih vojska, više od 50.000 ljudi i sa više od 10.000 od strane Mlečića, pored ratne flote istih; i da je dao povoda ili izliku Rusiji, da navijesti rat Turskoj i da ju potuče na kopnu i na moru.

„Car“ Šćepan Mali doista je vrlo krupna ličnost u crnogorskoj istoriji, u drugoj polovici 18. vijeka, kako dobro kaže gosp. prof. Jagoš Jovanović, u svom kritičnom i dokumentovanom djelu: „Stvaranje Crnogorske Države i Razvoj Crnogorske

nacionalnosti“, (str. 148). To što je on samozvanac niukoliko ne umanjuje njegov značaj. Potpuno je besmislena tvrdnja nekih historičara, da je u ondašnje vrijeme bilo lako moguće da i čovjek malih sposobnosti izvrši sve ono, što je on izvršio, i da su Crnogorci bili skloni, da više slušaju strance, nego svoga vladiku, koji je rođen među njima. Pojava „samozvanca“ poznata je i u historiji drugih naroda, pa se ne može smatrati, da se to moglo desiti samo u Crnoj Gori, u onakvim uslovima života crnogorskih plemena. Da Crnogorci nijesu htjeli, da prime svakog „samozvanca“, vidi se po tome, što su vrlo vješto izigrali poznatog svjetskog pustolova, učenog pisca i pjesnika Stijepa konta Zanovića, iz Budve, koji je htio, da se po primjeru Šćepana Maloga nametne Crnogorcima za gospodara, poslije njegove tragične smrti. – Treba priznati da Šćepan Mali nije bio čovjek osrednjih sposobnosti. Po načinu kako je upravljao u Crnoj Gori, po sposobnosti, da osjeti, što je od životnog značaja u crnogorskim međuplemenskim odnosima onoga vremena, da se zaključiti, da je imao vrlo istaknutih sposobnosti i vještine da, ne kršeći naglo dotadašnje plemenske navike i običaje, postavi temelj međuplemenskoj vlasti u Crnoj Gori. Nijedan Crnogorski Vladika prije njega nije uspio da ograniči plemensku samovolju, kao što je to njemu uspjelo. On je to činio vrlo strogim mjerama, koje su bile opravdane i istoriski napredne, jer su bile usmjerene na to, da se ujedine samostalna plemena, da se od crnogorskih plemena stvori država sa organizovanom vlašću. Za sedam godina, koliko je on vladao u Crnoj Gori, sazivao je 25 puta narodnu skupštinu, na kojima su skupštinama, po starom običaju, učestvovali ne samo narodni glavari; nego i narod, sa podjednakim pravom, da odlučuju o svim važnim pitanjima općeplemenskih odnosa. To vrlo često sazivanje narodnih skupština na Cetinju uticalo je da plemenici raznih plemena osjete, da moraju voditi više računa o zajedničkim interesima, nego dotada, i ako su i vladike običavali dosta često sazivati ovakve skupštine. „Više volim, da se skupljate kod mene, nego na

posebnim plemenskim skupštinama“, rekao je Šćepan Mali na jednoj narodnoj skupštini (1771. godine). Iz toga se vidi, da je on brzo radio, da ograniči samostalnost plemena i da ih oko sebe sjedini, da bi se uspješnije mogla boriti Crna Gora protiv Turaka, za svoju slobodu. On je znao, da se najbrže dolazi do jedinstva kroz borbu protiv Turaka, pa je stalno preporučivao pograničnim glavarima, da napadaju na Turke i nekoliko puta je slao pograničnim plemenima pomoć, kada su Turci napadali na njih. Ta uzajamna pomoć plemena kovala je međuplemensku slogu i ubrzavala jedinstvo crnogorskih plemena oko „careve“ ličnosti, za zajedničku borbu protiv neprijatelja. Da se stvori sloga unutar plemena i među plemenima, trebalo je oštrim, energičnim mjerama spriječiti krvnu osvetu. Zbog toga je Šćepan Mali onako nemilosrdno postupao u umirivanju krvne osvete i znatan broj glavara iz raznih plemena platili su glavom po „carevoj“ presudi, kada nijesu htjeli, da poslušaju njegov savjet i njegova naređenja. Oko 90 smrtnih presuda on je izrekao zbog krvne osvete. Ništa manje takvih presuda nije bilo zbog raznih krađa i raznih međusobnih sporova. Takvim oštrim mjerama on je za sedam godina, koliko je vremena upravljao, u Crnoj Gori, spriječio osvetu i krađu, što je stvorilo takvu međusobnu slogu, kakva nije bila nikad prije toga.

Stalni sud od 12 ljudi nastao je kao posljedica dotadašnjih uspjeha u kovanju međuplemenske sloge i jedinstva, a istovremeno i za učvršćenje te sloge i jedinstva. Ali, da bi taj sud mogao imati trajni značaj, trebalo je imati materijalnih sredstava, da se održava i razvija. Takvih sredstava Šćepan Mali nije imao. Georgij Dolgoruki mu je ostavio nešto malo novaca. Istina, on je bio naredio, da se prihodi sa imanja Cetinjskog manastira predaju njemu za ovu svrhu, ali ni ti prihodi nijesu bili toliki, da bi mogao u najmanjoj mjeri zadovoljiti sve potrebe u organizovanju vlasti. Zbog toga je Šćepan Mali plaćao po 50 talijera godišnje onim sucima stalnog Suda, koji su putovali kroz narod, a od utjeranih globa je plaćao one suce, koji su ostajali kod njega. Zaveo je 1769. godine porez

u naravi, ali taj porez nije mogao skupiti od udaljenih plemena, nego unekoliko samo od onih, među kojima je živio, ali on je dobivao mnogo više dobrovoljnih poklona u namirnicama, od naroda iz Crne Gore i iz Boke, nego što je pritalo od poreza.

Razvoj crnogorskih plemena usmjeravao se u pravcu stvaranja opće plemenske vlasti, koja je u suštini značila isto, što i državna vlast i stvaranjem te vlasti stvarani su uslovi, da se od crnogorskih plemena formira crnogorski narod. Taj proces bio je dosta dug i praćen je neprestanim sukobima između centralne vlasti i plemenskog partikularizma, koji su bili aktivni za čitavo vrijeme trajanja crnogorske države.

Godinu dana poslije smrti Šćepana Malog završio se je rat između Rusije i Turske, koji je otpočeo 1768. godine, Rusi su potukli Turke, na kopnu i na moru. U luci Česne, na Maloazijskoj obali Rusi su uprav uništili tursku flotu. Mir je sklopljen u selu Kučuk-Kajnardžiju, kod Silistrije, 1774. godine. Po tome miru Turska se obavezala, da prizna nezavisnost krimskim Tatarima i da ustupi Rusiji Azov, Kreč, Jenikale i Kimburi. Pored toga, po odredbama ovoga mira, Dardaneli su otvoreni za Rusiju. Ruska flota mogla je slobodno prolaziti iz Crnoga Mora u Sredozemno More. Turska je priznala Rusiji pravo pokroviteljstva nad hrišćanima na Balkanu.

Grehota i žaliti je, što Šćepan Mali nije dočekaao konac ovog Rusko-Turskog rata, za dobar uspjeh kojega i njemu pripada ne mala zasluga. Čast komu čast!

1774 godine. Po tome miru Turska se obavezala, da prizna nezavisnost Krimski Tatarima i da ustupi Rusiji Azov, Kreč, Jenikale i Kimburi. Pored toga, po odredbama ovoga mira, Dardaneli su otvoreni za Rusiju. Ruska flota mogla je slobodno prolaziti iz Crnoga Mora u Sredozemno More. Turska je priznala Rusi pravo pokroviteljstva nad hrišćanima na Balkanu.-

Grehota i žaliti je, što Šćepan Mali nije dočekaio konac ovog Rusko-Turskog rata, za dobar uspjeh kojega i njemu pripada ne mala zasluga. Čast komu čast!-

S.F.- S.N.!

Dobrota (Kotor), 30, Oktobra, 1948.

Don Anton Milošević

(Don Anton Milošević S.r.)

Faksimil završetka rukopisa Don Antona Miloševića
koji se čuva u Istorijskom institutu Crne Gore

Izvori (Literatura)

Službeni dokumenti mletačkih vlasti u mletačkom Arhivu i u starom Kotorskom Arhivu, kod bivšeg Dalmatinskog Namjesništva, sada Sreskog Narodnog Odbora u Zadru, napose pak: „Atti“ Proveditura Generalnog u Zadru, Antonija Reniera, od 1767. do 1769. godine, knjiga I.; „Atti“ Proveditura Generalnog u Zadru, Domenika Kondulmera (Condulmer), od 1769. do 1771. godine; knjiga I.

„Atti“ Proveditura Generalnog u Zadru, Sebastiana Vendramina, od 1729. do 1732. godine; knjiga I i V;

Franjo Valle; „Poviest Novoga Vieka“, Dio drugi, Zagreb, M.H. 1900. god.

Jagoš Jovanović; „Stvaranje Crnogorske Države i razvoj Crnogorske nacionalnosti“, „Istorija Crne Gore od početka VIII vijeka do 1918. godine;“ Narodna Knjiga, Cetinje, 1948.

Napomena:

Don Anton Milošević je rođen u Dobroti 17. IX 1872. godine u kapetanskoj porodici koja je slijedila tradicije slavne pomorske prošlosti Boke Kotorske.

Poznati je naučnik i kulturni pregalac, katolički sveštenik. Završio je klasičnu gimnaziju u Splitu, a višu bogosloviju u Zadru. Kao katolički sveštenik službovao je u više mjesta u Boki. Bio je pristalica Štrosmajera i obožavalac Njegoša, omiljen i cijenjen širom Boke. Takođe, bio je pet decenija predsjednik društva Slavjanske čitaonice, predani kulturni i naučni djelatnik. Patriotski je bio privržen slovenstvu, jugoslovenstvu i Crnoj Gori.

Uoči Prvog svjetskog rata osumnjičen je da održava veze sa Crnom Gorom, pa je, kao politički sumnjiv, od austrijskih vlasti konfiniran u Zadar, što je imalo i svoju pozitivnu stranu. U Zadarskom arhivu izvršio je popis dokumenata koje su austrougarske vlasti 1882. godine iz Kotora prebacile u Zadar i pripojile Zadarskom arhivu, što je doprinijelo da taj dio arhiva bude vraćen kasnije, po oslobođenju. I u Kraljevini Jugoslaviji isticao se kulturnim i naučnim radom, mada po svome držanju nije bio omiljen kod tadašnjih vlasti.

Nakon Drugog svjetskog rata, u socijalističkoj Jugoslaviji, nastavio je svoj kulturni i naučni rad i dao veliki doprinos crnogorskoj historiografiji, za što je 1955. odlikovan Medaljom zasluga za narod od strane Prezidijuma Narodne skupštine.

Više od šest decenija davao je svoj doprinos istorijskoj nauci i pomoćnim istorijskim disciplinama, objavljujući svoje radove u uglednim listovima i časopisima od 1899. do 1960. godine.

Pored istorije, numizmatike i drugih pomoćnih disciplina pisao je tekstove iz istorije pomorstva, prava i književnosti. Dobro je poznavao latinski i italijanski jezik. Nekoliko radova je napisao na latinskom jeziku.

Bavio se ličnostima i događajima iz istorije Boke i Crne Gore, a objavljivao je arhivsku građu i druge istorijske izvore. U njegovoj zaostavštini ima neobjavljenih rukopisa i zbirki dokumenata.

Bio je dopisni član Arhivskog vijeća u Beču, saradnik Hrvatske enciklopedije i Enciklopedije Jugoslavije. Umro je u Dobroti 30. marta 1960. u 88. godini života. Još uvijek nije sačinjena bibliografija njegovih radova.

M. Miljić